

НЕОЛИТОТ ВО МАКЕДОНИЈА: ВО ЧЕСТ НА ДРАГИЦА СИМОСКА

ЦЕНТАР
ЗА ИСТРАЖУВАЊЕ
НА ПРЕДИСТОРИЈАТА

Издавач Publisher
ЦЕНТАР ЗА ИСТРАЖУВАЊЕ НА ПРЕДИСТОРИЈАТА CENTER FOR PREHISTORIC RESEARCH

НЕОЛИТОТ ВО МАКЕДОНИЈА NEOLITHIC IN MACEDONIA
ВО ЧЕСТ НА ДРАГИЦА СИМОСКА IN HONOUR OF DRAGICA SIMOSKA

Уредници Editors
ЉУБО ФИДАНОСКИ LJUBO FIDANOSKI
ГОЦЕ НАУМОВ GOCE NAUMOV

Технички уредник Technical editor
ЛЕОН ДЖИНГО LEON DJINGO

Печат Print
МАГНАСКЕН - СКОПЈЕ MAGNASKEN – SKOPJE

2020 2020

2020 © Сите права се задржани. Ниту еден дел од оваа книга не смее да се препечатува или репродуцира во никаква форма, ниту со електронски, механички или други начини, сега или понатаму во иднината познати, вклучувајќи фотокопирање или снимање, ниту во никаков систем за чување податоци, без пишана дозвола од авторот и издавачот.

2020 © All rights reserved. No part of this book may be reprinted or reproduced or utilised in any form or by any electronic, mechanical, or other means, now known or hereafter invented, including photocopying and recording, or in any information storage or retrieval system, without permission in writing form from the author and publisher.

Изданието е поддржано од Министерството за култура на Република Македонија во рамките на проектот: „Неолитска конференција: Неолитот во Македонија“.

This publication is supported by The Ministry of Culture of the Republic of Macedonia within the project: “Neolithic conference: Neolithic in Macedonia”.

Република Северна Македонија
Министерство за култура

Center for
Prehistoric Research

СОДРЖИНА/CONTENTS

ПРЕДГОВОР/FOREWORD	5
Паско Кузман ЛАВИЦАТА ОД ПЕЛАГОНИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ НЕОЛИТ	7
Pasko Kuzman THE LYONESS OF PELAGONIA IN THE MACEDONIAN NEOLITHIC	7
Павел Вељаноски СИМУЛАЦИЈА НА ПРОСТОРНИ МОДЕЛИ И СТРУКТУРАЛНО-ОБЛИКУВАНИ ПОСТАПКИ ЗА ПРЕВЕНЦИЈА И ПРОМОЦИЈА НА АРХЕОЛОШКИТЕ ЛОКАЛИТЕТИ РЕКОГНОСЦИРАНИ ВО ПОДРАЧЈЕТО НА ПРИЛЕПСКО ПОЛЕ	15
Pavel Veljanoski SIMULATION OF SPATIAL MODELS AND STRUCTURAL SHAPING PROCEDURES FOR PREVENTION AND PROMOTION OF THE ARCHAEOLOGICAL SITES SURVEYED IN THE AREA OF PRILEP FIELD	15
Гоце Наумов, Јасмина Гулевска, Кристина Пенезиќ, Феран Антолин, Александар Миткоски, Амалиа Сабанов и Раул Сотерас МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНО ИСТРАЖУВАЊЕ НА ВЕЛУШКА ТУМБА ВО 2019 ГОДИНА	29
Goce Naumov, Jasmina Gulevska, Kristina Penezić, Ferran Antolin, Aleksandar Mitkoski, Amalia Sabanov and Raul Soteras MULTIDISCIPLINARY RESEARCH ON VELUŠKA TUMBA IN 2019	29
Едлира Андони РАНОНЕОЛИТСКАТА НАСЕЛБА ПОГРАДЕЦ НА ЈУЖНИОТ БРЕГ НА ОХРИДСКОТО ЕЗЕРО, ПРОБНИ ИСТРАЖУВАЊА ОД 2016 ГОДИНА	63
Edlira Andoni THE EARLY NEOLITHIC SETTLEMENT OF POGRADEC ON THE SOUTHERN SHORE OF OHRID LAKE, TEST EXCAVATIONS FROM 2016	63
Љубо Фиданоски НЕОЛИТСКИ АСКОСИ ОД БАЛКАНСКИОТ НЕОЛИТ	81
Ljubo Fidanoski NEOLITHIC ASKOI FROM THE BALKAN NEOLITHIC	81
Весна Вучковиќ и Елена Стојанова Канзурова ПОЛИРАНИ АЛАТКИ СО РАБ И ЕКОНОМИЈАТА НА СРЕДНОНЕОЛИТСКАТА НАСЕЛБА ТУМБА – МАЏАРИ	117

Vesna Vučković and Elena Stojanova Kanzurova

POLISHED EDGE TOOLS AND ECONOMY OF THE MIDDLE NEOLITHIC SETTLEMENT OF TUMBA-MADŽARI 117

Илинка Атанасова

АНТРОПОМОРФНА ПЛАСТИКА ОД ЕНЕОЛИТСКОТО СВЕТИЛИШТЕ ВО КОЧАНСКО (Релации со современи обредни активности и елементи од Шопскиот регион) .. 139

Ilinka Atanasova

ANTHROPOMORPHIC OBJECTS OF THE CHALCOLITHIC SANCTUARY IN KOČANI REGION (Relations with contemporary ritual activities and elements in Šop region) 139

Никос Чаусидис

ОБУВКАТА КАКО САД – ЗНАЧЕЊЕ И НАМЕНА НА ПРЕДИСТОРИСКИТЕ САДОВИ ВО ВИД НА ОБУВКА ИЛИ ЧОВЕКОВА НОГА 153

Nikos Čausidis

THE SHOE AS A CONTAINER – MEANING AND PURPOSE OF THE PREHISTORIC CONTAINERS IN THE FORM OF A SHOE OR A HUMAN LEG 153

Елеонора Петрова

ОБИД ЗА ДЕФИНИРАЊЕ НА ХРОНОЛОГИЈАТА ЗА ДОЦНОТО БРОНЗЕНО И ЖЕЛЕЗНОТО ВРЕМЕ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА (I ДЕЛ) 217

Eleonora Petrova

AN ATTEMPT OF CHRONOLOGICAL DEFINITION OF LATE BRONZE AND IRON AGES IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA (PART I) 217

Предговор

Последново издание во едицијата Неолитот во Македонија е резултат на петтата и јубилејна истоимена конференција. Конференцијата беше во чест на Драгица Симоска, којашто, за жал, почина неколку месеци пред одржувањето на овој настан. Драгица Симоска претставува едно од најеминентните имиња во македонската археологија и има исклучителни заслуги за афирмирање на предисторијата и особено на неолитот во Пелагонија. Уште од своите почетоци во Заводот и музеј – Битола, нејзината работа беше концентрирана на истражување локалитети во овој регион, а некои подоцна станаа и епоними во именувањето на Велушко-породинската културна група, препознатлива по своите обележја во рамките на балканската и светската археологија.

На самиот почеток од својата кариера, Драгица Симоска, беше дел од тимот на Мирослав Грбиќ кој работеше на извонредниот локалитет Тумба кај Породин, за наскоро да започне и самата како раководител на повеќе ископувања, меѓу кои Велушка Тумба – Породин, Тумба Бара – Породин, Голема и Мала Тумба – Трн, Тумба – Оптичари, Голема Тумба – Добромири, Тумба Средсело – Могила, Гургур Тумба – Битола, Влаку – Живојно, Шуплевец – Суводол, Ѓорев Рид – Суводол, Висок Рид – Букри, Тумба – Канино, Тумба – Карамани, Тумба – Радобор, Сламиште – Рапеш и други. Сите овие нејзини истражувања имаат значително придонесено кон дефинирање на неолитот, енеолитот, бронзеното и железното време во Пелагонија. Некои од наодите откриени при ископувањата стануваат врвни репрезенти во соодветните предисториски периоди, како што се сликаните садови, жртвеници и антропоморфни модели од тумбите кај Породин, Добромири и Оптичари, скиптарот од Шуплевец, фигурините од Црнобуки, бронзенодопските садови од Зовиќ, Брод, Карамани и Радобор, како и железнодопскиот накит од Рапеш.

Иако скромна по својата природа и далеку од каква било афирмација, Драгица Симоска, остави големо научно наследство зад себе. И покрај тоа што никогаш не беше афирмирана како доајен во македонската археологија, таа дефинитивно беше, и сè уште, е најрепрезентативниот женски претставник на предисторијата во Македонија. Нејзиниот придонес е ненадминат и остави траги врз генерации археолози кои ги темелат своите сознанија за пелагониската предисторија токму врз нејзините истражувања и резултати. Тоа се должи, пред сè, на темелниот пристап во проучувањата и прецизното документирање на Драгица Симоска, кое дури и декади по нејзината работа, импресионира со богатството на податоци и нивната точност. Со оглед на ваквите квалитети, уште долго ќе се ползуваат овие извонредни резултати произлезени од посветената работа на оваа импозантна и величествена жена и археолог.

Поради тоа, овој зборник, како и конференцијата, заслужуваат да бидат во нејзино име и во себе да содржат дел од темите кои се директно или индиректно поврзани со интересите на Драгица Симоска, а кои досегнуваат многу подалеку од Пелагонија. Како резултат на тоа, овој зборник и конференција се збир од трудови кои обработуваат различни теми од македонската и балканската археологија. На конференцијата беа изложени реферати на триесетина археолози од Македонија, Србија, Албанија и Бугарија, а во кои беа презентирани тековните резултати од истражувањата на неолитските локалитети во полошкиот, струмичкиот, охридскиот, велешкиот, скопскиот, овчеполскиот, кривопапанечкиот, струмичкиот, струмскиот, тракискиот, софискиот, кочанскиот, виничкиот, мариовскиот и во пелагонискиот регион, вклучувајќи ги и резултатите од кабинетските,

теренските и од теориските проучувања. Беа промовирани и новите методи што се применуваат при истражувањето на неолитските населби во Македонија и Балканот, како што се просторните, геомагнетните, етноархеолошките, фотограметриските и зооархеолошките анализи, но и тековните пристапи во толкувањето на металот, хронологијата, архитектурата, стелите, садовите и ритуалите.

Во зборникот се вклучени дел од овие реферати со што се овозможува ново добиените сознанија да бидат достапни до сите заинтересирани истражувачи на македонската и балканската предисторија, и воедно, да бидат инспирација за натамошни проучувања и отворање можности за потемелно претставување на предисториското културно наследство. Овој зборник е нешто што најмалку ѝ должиме на Драгица Симоска и веруваме ќе придонесе во афирмирањето на нејзиниот удел во македонската предисторија, но и во поттикнувањето на многу млади археолози да ги следат нејзините научни одредници.

Гоце Наумов и Љубо Фиданоски
Центар за истражување на предисторијата

Гоце Наумов

Центар за истражување на предисторијата

Goce Naumov

Center for Prehistoric Research

Јасмина Гулевска

Завод и музеј – Битола

Jasmina Gulevska

Institute and Museum – Bitola

Кристина Пенезиќ

Институт Биосенс

Kristina Penezić

Biosense Institute

Феран Антолин

Универзитет во Базел

Ferran Antolin

University of Basel

Александар Миткоски

Завод и музеј – Прилеп

Aleksandar Mitkoski

Institute and museum – Prilep

Амалиа Сабанов

Универзитет во Белград

Amalia Sabanov

University of Belgrade

Раул Сотерас

Универзитет во Базел

Raul Soteras

University of Basel

МУЛТИДИСЦИПЛИНАРНО ИСТРАЖУВАЊЕ НА ВЕЛУШКА ТУМБА ВО 2019 ГОДИНА

MULTIDISCIPLINARY RESEARCH ON VELUŠKA TUMBA IN 2019

Велушка Тумба претставува еден од епонимните локалитети во македонскиот неолит. Надалеку познат по својата специфична материјална култура, тој станува синоним за неолитот во Пелагонија, што во голема мера се темели на истражувањата во 1970-тите, кога овој локалитет излезе во преден план. Во 2017 година се пристапи кон негово повторно истражување, но со примена на нови методи и технологии кои ќе дадат многу повеќе податоци за настанувањето и равивањето на оваа неолитска населба, како и за карактерот на оние што живееле во неа. Во 2019 година се започна и со првото истражување со примена на Харисовата матрица, проучување на наодите по контексти, како и со археоботанички и георхеолошки анализи. Проектот се реализира меѓу Центарот за истражување на предисторијата, Завод и музеј – Битола, Универзитетот во Базел и Институтот Биосенс. Во текот на теренските истражувања, се работеше на западниот профил, направен од сондата во 1970-тите години, а кој се освежи и се ревидира од здравицата до последните слоеви. За таа цел се направи и мала контролна сонда која овозможи увид во најраните хоризонти на населбата. На тој начин се регистрираа 31 слој и различни појави во нив (седименти, малтер, гареж и лепеж) документирани во 75 стратиграфски единици, што овозможува детален увид во сите стратиграфски елементи и доследно реконструирање на архитектонските активности и промени во доменот на материјалната култура. Според деталниот преглед на стратиграфијата, може да се заклучи дека неолитската населба била формирана врз мала природна тумба од песок, а во која се регистрирани 12 нивоа на градење. Овие архитектонски појави се дефинираа како градби, иако во некои случаи можеби станува збор и за обновување на веќе постојни објекти. Паралелно со археолошките истражувања, се вршеа георхеолошки и археобо-

танички анализи кои посочија на помали населби до Велушка Тумба (или поплавување на нејзината периферија во пораните фази), како и консумирање на пченица, јачмен, грашок, леќа, јагода, лешник, бозел и диво просо од страна на нејзините жители.

Клучни зборови: *неолит, архитектура, керамика, георхеологија, археоботаника*

Veluška Tumba is one of the eponymous sites in the Macedonian Neolithic. Widely known for its specific material culture, it is becoming synonymous with the Neolithic in Pelagonija, which is largely based on research in the 1970s, when the site came to the fore. In 2017, it was re-explored, but with the application of new methods and technologies that will provide much more information about the origin and development of this Neolithic settlement, as well as the character of those who lived in it. In 2019, the research began with the application of the Harris matrix, the study of finds by context, as well as archaeobotanical and geoarchaeological analyzes. The project is a collaboration between the Center for Prehistory Research, Institute and Museum – Bitola, the University of Basel and the Biosense Institute. During the field research, the western profile was studied, made by the probe in the 1970s, which was refreshed and revised from the bottom to the last layers. For that purpose, a small control trench was made which provided insight into the earliest horizons of the settlement. Thus, 31 layers were registered along with different features in them (sediments, mortar, cinder and glue) documented in 75 stratigraphic units, which provides detailed insight into all stratigraphic elements and consistent reconstruction of architectural activities and changes in the field of material culture. According to the detailed review of the stratigraphy, it can be concluded that the Neolithic settlement was formed on a small natural sand mound, in which 12 levels of construction are registered. These architectural features have been defined as constructions, although in some cases it may be the restoration of existing buildings. Along with the archeological excavations, geoarchaeological and archeobotanical analyzes were carried out which pointed to smaller settlements near Veluška Tumba (or flooding of its periphery in the early stages), as well as consumption of wheat, barley, peas, lentils, strawberries, hazelnuts, elderberries and wild millet by its inhabitants.

Keywords: *Neolithic, architecture, pottery, geoarchaeology, archaeobotany*

Археолошкиот локалитет Велушка Тумба е основан во неолитот и содржи повеќе фази на живеење во овој период. Тој претставува една од најголемите тумби во централниот дел на Пелагонија, лоцирана во близина на селото Породин, односно 400 метри јужно од него (сл. 1). Ваквата положба во плодна долина опкружена со планини и ридови, овозможила континуирано обезбедување ресурси за егзистенција и постојан општествен живот. Како резултат на тоа, во околината на Велушка Тумба се утврдени голем број неолитски и енеолитски тумби, но и од бронзено време, што укажува на атрактивноста на регионот за некои од првите земјоделски и металуршки заедници во Пелагонија.

Велушка Тумба е ископувана во повеќе археолошки кампањи. Првата е започната во 1971 година и се одвивала во неколку етапи во 1970-тите (Симоска и Санев 1975; Санев и Симоска 1983). Во 1980-тите, исто така, се изведени неколку сондажни ископувања, по што настапи голем временски хијатус до 2010-тите (Симоска 1986). Во овој период се направени уште неколку помали истражувања (Stojanova Kanzurova 2017), а во 2017 година се започна со нова кампања која воведува нови мултидисциплинарни методи и меѓународен тим. Оттогаш, локалитетот се ископува и се проучува од интердисциплинарен тим, кој по-крај ископувањето, исто така, вклучува и геомагнетно скенирање, радиокарбон анализи, археоботаника, георхеологија, 3D моделирање, проучување на техниките на градење итн.

Истражувачката сезона во 2019 година е дел од оваа кампања и поради тоа во овој труд се сумираат резултатите од теренската работа, геоархеолошките и археоботаничките анализи.

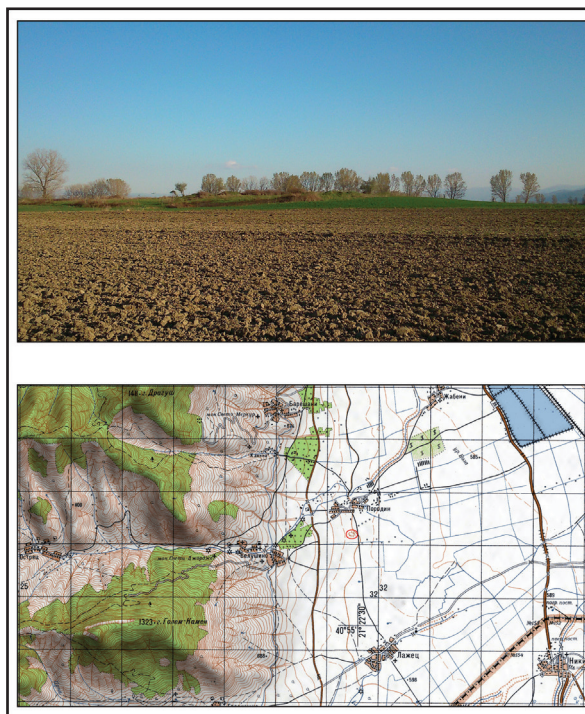
Преглед на теренските истражувања

Една од главните цели на тимот што ја истражува Велушка Тумба е да го проучи локалитетот од различни перспективи, а не само преку ископување и документирање на материјалната култура и градбите (сл. 1). Затоа тимот е сочинет од повеќе стручни лица, со цел да се разбере процесите на формирањето на населбата, нејзината хронологија и животната средина, градежните материјали и техники, просторната организација, исхраната на луѓето и животните, грнчаријата и глинените претстави итн. Како резултат

на тоа, екипите од Центарот за истражување на предисторијата, Завод и музеј – Битола, Универзитетот во Базел и Институтот Биосенс, заеднички придонесоа за нови сознанија поврзани со овој археолошки локалитет и со општествата коишто него го населувале.

Теренската работа во 2019 година беше фокусирана на сондата во западниот дел на тумбата, која е отворена во 1970-тите години. Со оглед на тоа што овие истражувања беа од помал обем, не се отворија нови квадранти туку се направи една мала контролна сонда од 2x2,5 метри и се дефинира веќе постојниот западен профил во должина од 6 метри. Овој профил се расчисти, со оглед на тоа што во голема мера беше еродиран и обраснат со вегетација, па беше неопходно да се одстранат наталожената земја и бројните растенија. На тој начин, западниот профил повторно се отвори по речиси 4 декади, и тоа во висина од 3 метри, освен во рамките на контролната сонда, каде што профилот има уште еден дополнителен метар (сл. 2). Поради тоа, се направи вертикален канал по должината на профилот (25x25 см), со цел да се земат примероци од секој слој за горенаведените анализи, како и фрагменти од керамика, за да се следат промените во материјалната култура. Со тоа се овозможи нов и многу потемелен увид во стратиграфијата на теренот. Слична функција имаше и контролната сонда, која започнува од нивото каде што се запрени истражувањата во 1970-тите години и оди сè до здравицата. Како резултат на тоа, првпат на овој локалитет се направи мошне детален преглед во сите формациски процеси и стратиграфски промени од настанувањето на неолитската населба па сè до нејзиниот крај.

Во текот на истражувањето, тумбата, како и сондата во неа, беа фотографирани, со што се даде детален и јасен преглед на слоевите и структурите во профилот и контролната сонда. Имајќи го предвид мултидисциплинарниот пристап во овој археолошки проект, беше спроведено и археоботаничко анализирање на органските остатоци, како и геолошки анализи, што, пак, вроди со одлични првични резултати. Од тие причини, беа земени бројни примероци на земја, што потоа се анализираа синхронно со теренската

сл. 1

сл. 2

работа на профилот и во сондата. Ваквиот метод овозможува доследна реконструкција на животната средина околу тумбата, увид во исхраната и стопанството во неолитот, но исто така и разбирање на формациските и геолошките процеси во, под и околу населбата. Во тој контекст, треба да се истакне дека се земаа и примероци од јаглен и семиња што се предадени за C^{14} и AMS анализи. Со тоа ќе се добијат точни податоци за времето на настанувањето и функционирањето на оваа населба во неолитот.

За време и по теренската работа дополнително се работеше на документирање и анализирање на наодите откриени во текот на ископувањето. Материјалот се систематизираше според категоријата посебни наоди (ПН – што се инвентаризираат во музејот) и студиска керамика, а посебно се проучуваа керамиката и камените алатки. Наодите се цртаа и се фотографираа, а потоа и детално се проучуваше нивната технологија и контекстот за да се разберат подобро нивната изработка и промените во текот на разни стадиуми на населбата. Затоа керамиката од секој контекст (СЕ) посебно се групираше (ПН и студиски материјал) и се проучуваше, при што се добија многу информации за карактеристиките на садовите во сите развојни фази на локалитетот.

Резултати од теренските истражувања

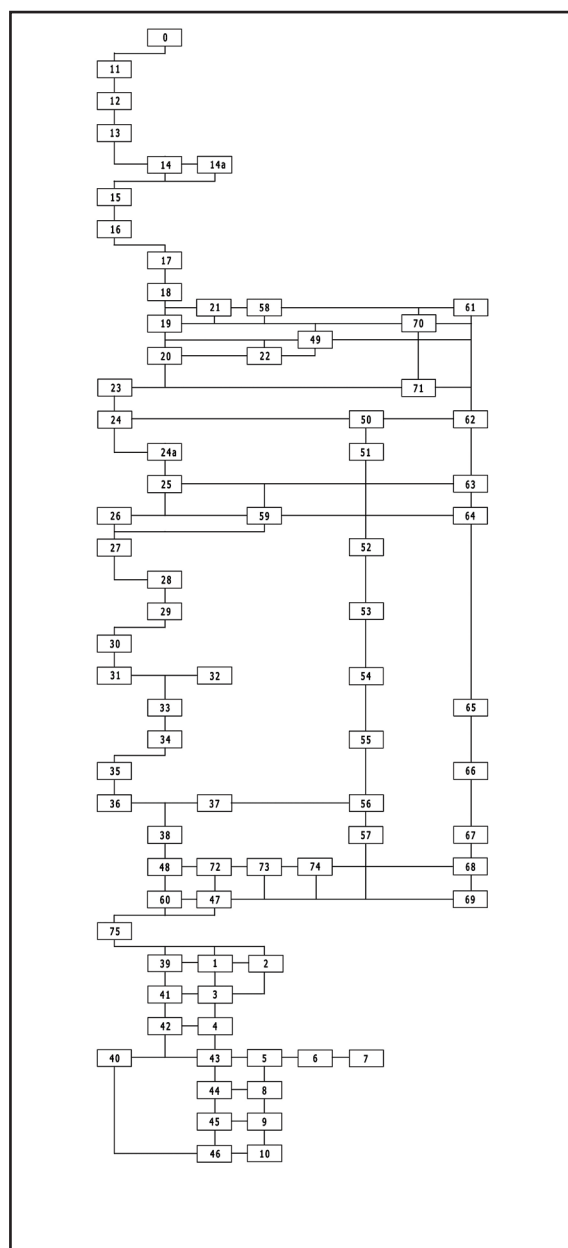
Благодарение на мултидисциплинираниот пристап во овојгодишното истражување на локалитетот Велушка Тумба, се добија мноштво нови и корисни податоци за настанувањето, развојот и крајот на оваа населба. Исто така, се добија одлични сознанија за архитектурата и материјалната култура, но и за исхраната, економијата и животната средина во неолитот. Со оглед на тоа што се работеше единствено на западниот профил и во контролната сонда, сите археолошки и археоботанички податоци се добиени од овој простор, додека георхеолошките се вршеа на различни делови од тумбата и надвор од неа, а за кои подоцна ќе стане збор.

Западен профил

Просторот којшто се истражуваше на западниот профил изнесува 6 м широчина и 3 м височина, додека во делот на контролната сонда тој има 2 м широчина и речиси 4 м височина (сл. 2). После неговото расчистување, профилот се искористи да се ревидира стратиграфијата на Велушка Тумба добиена од ископувањата во 1970-тите. Според тогашните сознанија, констатирани се 9 слоеви во 4 културни хоризонти, што овозможило увид во развојот на населбата и промените во материјалната култура. Сепак, при истражувањата во 2019 година, се констатираа 46 промени во вертикалниот распоред на стратиграфијата на профилот, а кои им припаѓаат на 31 слој сочинети од архитектонски обележја и седименти. Сите овие појави беа регистрирани со стратиграфски единици (СЕ), кои овозможуваат детално следење на промените во профилот според Харис-матриковскиот метод. Во овие 31 слој во стратиграфијата на профилот беа документирани вкупно 75 СЕ-а, што укажува на општествената динамика во оваа неолитска населба (Сл. 3).

Како резултат на примената на Харисовата матрица, се доби јасен преглед на сите регистрирани појави на СЕ и нивниот стратиграфски сооднос. Бележењето на СЕ започна со изведувањето на контролната сонда, за што подолу ќе стане збор, но кога тие појави се регистрираа и во западниот профил (кој ја сочинува едната страна од контролната сонда), тогаш тие се изедначуваа и покрај тоа што добиваа нови броеви.

Овде треба да се истакне дека сите констатирани слоеви му припаѓаат на неолитот, освен рецентниот и тој под него, каде што се констатирани елементи на неолитски материјал и скромно присуство на керамика од крајните предисториски периоди. За разлика од мноштвото пелагониски тумби, во Велушка Тумба не се регистрирани средновековни јами и хоризонти, а кои на другите локалитети во голема мера ги пробиваат и ги оштетуваат неолитските слоеви. Тоа овозможува многу потемелен увид во неолитските контексти без нарушувања што би го редуцирале опсегот на информации, а за жал во голема мера загубени на тумбите во кои се присутни антички и средновековни јами (Симоска и др. 1979; Симоска и Кузман 1990; Китаноски 1989; Китаноски и др. 1978; Миткоски 2005; Наумов и др. 2016).

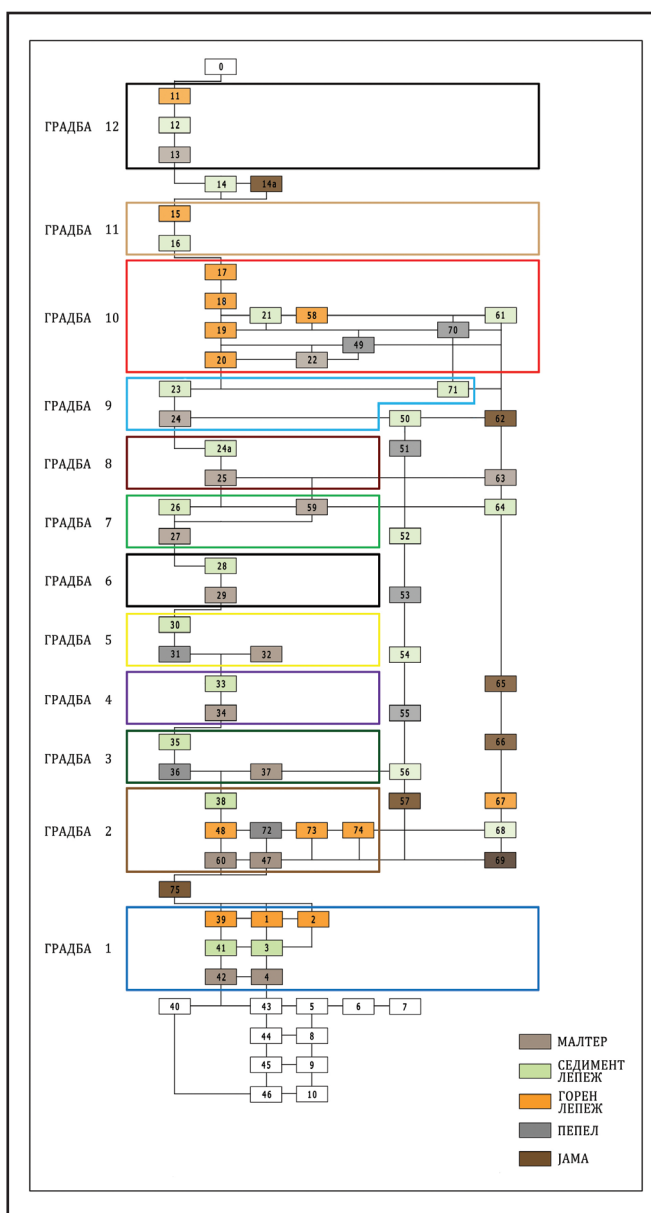

сл. 3

Контролна сонда

При расчистувањето на еродираниот и обраснат простор во западниот профил, се формира и помала контролна сонда со чија помош се направи увид во најраните слоеви на неолитската населба. Со оглед на тоа што 3/4 од западниот профил не стигнуваат до здравицата туку до 1 м над неа, неопходно беше во еден дел да се ископува до здравицата. Иако мала во своите димензии (ш. = 2x2,5м; в. = 1 м), контролната сонда овозможи да се регистрираат првите архитектонски структури во населбата, но и седиментите што се наоѓаат меѓу нив и здравицата, а кои содржат керамички и археоботанички материјал. Исто така, во неа при геоархеолошките истражувања се направи бушење во здравицата, а со цел да се види дали е таа само седимент врз некој постар културен хоризонт или пак навистина станува збор за природна формација врз која почнала да се формира и развива неолитската населба. Исто така, од оваа сонда се земаше и поголемо количество на земја од седименти и архитектонски структури (малтер и лепеж) за археоботанички и геоархеолошки анализи.¹

Во рамките на контролната сонда, се регистрираа 10 стратиграфски единици во целосна височина од 1 метар, а кои се однесуваат на појави поврзани со градби (лепеж, малтер и гареж), површина со културни остатоци (керамика и храна) и природни седименти. На тој начин, добиени се сознанија за почетоките на неолитската населба, особено поради тоа што се земено примероци од јаглен, пченица, јачмен и лешник од повеќе СЕ што треба да бидат обработени преку радиокарбон анализа (C¹⁴). Тоа ќе даде мошне прецизни сознанија за времето во кое почнал животот на овој локалитет, како и за природните и културните процеси што се одвивале на самиот почеток од населувањето на оваа тумба.

сл. 4

¹ Во случајот со неолитските куќи, малтерот претставува смеса од белуздава глина и толчен варовник со која се обложувале подовите и сидовите. Не ретко се користел и за целосно формирање на подовите или основата врз која тие се напластувале (Наумов и др. 2018; Naumov et al. *in press*).

Стратиграфија и архитектура

Речиси сите СЕ се дел од архитектонски обележја (печен и непечен лепеж, малтер, гареж или пепел), или пак од седименти и јами со кои се објаснуваат градежната и културната динамика на оваа неолитска населба. Како што беше и погоре посочено, во културен профил од 3,83 м височина, регистрирани се 46 стратиграфски промени во рамките на 31 слој, а во кои се евидентирани 75 СЕ. Имајќи ја предвид големата густина и квантитет на слоеви со лепеж, малтер и гареж, може да се претпостави дека во овој дел од тумбата имало 12 архитектонски целини (градби) од најдолниот до најгорниот хоризонт (сл. 4). Присуството на 12 градби во речиси 4 метри височина го потврдува интензитетот на живеење на Велушка Тумба, а кое се одвивало единствено во неолитот, што може да се потврди од откриениот движен материјал (претежно керамика).

Во моментот, тешко е да се констатира колку од овие градби им припаѓаат на исти или различни неолитски хоризонти, бидејќи податоците, пред сè, се добиени од документирањето на стратиграфските појави во профилот, а не од ископување на цели или делумни археолошки контексти. Поради тоа, не би било издржано доколку определувањето на хоризонтите и припадноста на архитектонските структури се определи единствено преку увид во профилот. Од друга страна, документирањето и анализата на керамиката откриена во повеќето СЕ укажува на континуитетот во керамичката продукција, без присуство на некакви поголеми промени во технологијата на изработка на сатовите, за што подолу повторно ќе стане збор.

Но она што е битно да се акцентира во овој контекст, претставува отсуството на архитектонски обележја во најдолните стратиграфски слоеви. Имено, во височина од 1 м од здравицата воопшто не се регистрирани остатоци од лепеж, малтер или гареж што укажува на тоа дека немало градби во слоевите врз здравицата, барем во овој дел од тумбата. Тука се отвора прашањето дали веднаш по природната структура се граделе првите објекти, како што е случај на други неолитски населби (Grbić et al. 1960; Симоска и Санев 1977; Наумов и Томаж 2015; Naumov et al. 2018), или пак тие природно и вештачки се напластувале со слоеви пред да се започне со живот во овој дел? Она што треба тука да се посочи е малиот број на керамички материјал во овие најдолни слоеви, кој целосно отсуствува во неколкуте СЕ веднаш над здравицата, т.е. во СЕ 8 и 9. Тоа покажува дека можеби овие слоеви претставуваат дел од геолошки процеси или се резултат на намерно седиментирање (нивелирање) на природната тумба пред да се започне со градење на неа, односно од СЕ 4 па натаму.

Со цел да се направи увид во СЕ-ата, на кратко ќе се образложи нивниот распоред и позицијата во однос на стратиграфијата. СЕ од 1 до 10 припаѓаат на северниот профил на контролната сонда, додека оние од 11 до 46 се поврзани со западниот профил, кој, пак, е составен дел и од контролната сонда. Поради тоа, СЕ 39–46 од западниот профил се идентични со СЕ 1–10 од северниот профил на контролната сонда, односно им припаѓаат на исти архитектонски и геолошки елементи. Тука треба да се укаже и на тоа дека поставувањето на СЕ беше озгора надолу, така што рецентните и најдоцнежните неолитски слоеви во западниот профил почнуваат од СЕ 11 и одат надолу до СЕ 46, односно до здравицата. Исто е и со случајот во контролната сонда, каде што најгорната СЕ 1 почнува од првите неолитски слоеви и останатите следат под него до здравицата СЕ 10.

Имајќи го предвид распоредот на СЕ, може да се посочи нивниот сооднос и она што тие го претставуваат. Како што беше и погоре спомнато, СЕ 8 и 9 се најраните појави над здравицата (СЕ 10) сочинета од ситен песок, веројатно формиран во текот на постоењето на езеро во неогенот (Dumurdzanov et al. 2004). Двата слоја врз неа претставуваат компактна зеленикава земја, која може да е дел од протохумусот (особено СЕ 9). Во нив речиси воопшто нема археолошки материјал, а и присуството на археоботанички остатоци е многу мало. Според тоа, може да се смета дека барем во овој дел од населбата не се градело веднаш врз здравицата, туку геолошките седименти биле искористени за нивелација на просторот. Поради тоа и се открива мал број на археолошки и археоботанички материјал.

Слична е ситуацијата и со СЕ 5–7, кои, исто така, немаат никакви архитектонски обележја, барем во контролната сонда. Тие претставуваат различни нијанси на зеленикава компактна земја која во одредена мера се разликува од долните слоеви. За разлика од долните слоеви, во нив веќе има керамика и остатоци од житни култури. Поради тоа, може да се смета дека во овие слоеви, во други делови на населбата, можно е да има и остатоци од градби, кои евентуално би се откриле со некои идни истражувања.

СЕ 4 е првата појава која во овој простор може да се поврзе со архитектура (сл. 4). Станува збор за малтер мешан со гареж, што претставува подно нивелирано ниво од неолитска градба, а која во овој случај може да се именува како Градба 1. Над СЕ 4 е СЕ 3, слој од седимент наталожен по напуштањето на градбата, врз кого се има урнато сидот од печен лепеж СЕ 1 и малтерот користен за негово израмнување и изолација (СЕ 2). Според тоа, може да се заклучи дека појавите од СЕ 1 до СЕ 4 претставуваат составен дел од еден објект, односно Градба 1, а коишто се еквивалентни со СЕ 39, 41 и 42 во западниот профил.

Над Градба 1 наталожен е седимент (СЕ 75) кој претставува нејасна целина сочинета од кафеникава земја и археолошки материјал, а кои продолжуваат и во остатокот од западниот профил. Врз него неа се наоѓа СЕ 60 (малтер и гареж), што е дел од подното ниво на помлада градба, а во која се наоѓа и малата печка СЕ 48. До неа и врз подот (СЕ 60) е присутен слој (СЕ 38) со мешавина од кафеникава земја и ситни парчиња од лепеж, како дел од седиментот што се наталожил пред паѓањето на сидовите од лепеж. За разлика од претходната градба, во оваа нема зачувани масивни делови од лепежот, што

сл. 5

пак укажува и на неинтензивното горење на сидовите. Исто така, елементи од оваа градба се регистрираат по должината на целата површина на западниот профил (кон север), што е карактеристично и за подоцнежните градби. Тоа укажува дека овие објекти градени еден врз друг, имаат поголеми димензии, и тоа најмалку 6 м, колку што изнесува должината на западниот профил. Според тоа, СЕ 38 и 60 се составен дел од ист објект, кој може да се именува како Градба 2, со една структура откриена во неа (СЕ 48), регистрирана само во рамки на профилот.

СЕ 48 претставува печка, со димензии многу помали од оние на останатите локалитети во Пелагонија, односно со широчина 58 см и височина од 27 см (сл. 5). Со оглед на тоа што влегува во профилот, не може да се утврди нејзината должина. Нејзиниот облик е издолжен и елипсовиден, во горниот дел завршува калотесто, иако евидентни се оштетувања на десната страна од притисокот на слоевите и градбите врз неа, односно од колец кој бил всаден во неа. Сидовите се тенки и изработени од лепеж (СЕ 73), додека подницата е сочинета од неколку слоја на лепеж измешан со малтер и гареж (СЕ 72 и 74), како резултат на интензивното користење на печката. По документирањето на печката, се исчисти нејзината внатрешност и земјата се предаде на флотација и археоботаничка анализа. Имајќи предвид дека овие анализи сè уште се во тек, останува нејасно што се подготвувало во неа, иако може да се претпостави дека таа претежно се користела за печење леб.

Тука треба да се истакне дека во западниот профил на нивото на печката, односно на Градба 2, се откри јама (СЕ 40), која оди длабоко до здравицата и ја пробива Градбата 1, како и слоевите под неа. Регистрираната длабочина на оваа јама изнесува 1,20 м, но таа продолжува и подлабоко во здравицата. Поради работата концентрирана на профилот, не се ископуваше јамата во здравицата, што останува како активност за следната археолошка кампања. Од расчистувањето на нејзината површина при рамнењето на профилот, се издвои и материјалот откриен во неа, а кој потврдува дека таа му припаѓа на неолитот и била во функција кога Градбата 2 била активна.

Веднаш врз Градбата 2, односно печката (СЕ 48), се наоѓа набиен под (СЕ 36 и 37) кој всушност ја искористил постарата структура како супструкција за нов објект. Оттаму и слојот што се наоѓа околу печката (СЕ 38), а во кој има ситни зрна од лепеж, може да се смета дека ја има истата улога. На тој начин, сидовите од Градбата 2 биле раситнети на помали парчиња и потоа нивелирани со седиментираната земја за да се направи подлога врз која ќе се гради новиот објект, односно Градбата 3. Подот СЕ 36 и 37 е дел од Градбата 3, а сочинет е од гареж, пепел, малтер и компактна глинеста зелена земја (непечен лепеж), за разлика од Градбата 1, каде што сидовите страдале од пожар или пак во тие делови имало поинтензивно горење како дел од секојдневните активности (греење и готвење). Во случајот со Градбата 3, може да се констатира дека немало поголемо опожарување, бидејќи во СЕ 35 (седминент од земја мешана со зрна од лепеж), што се наоѓа врз подот СЕ 36, нема масивни парчиња од сидовите настанати како резултат од интензивно горење.

Тука треба да се истакне дека овој под, односно целата Градба 3, нема идеална хоризонтална позиција, туку таа е малку навалена кон северната половина. Прашање е дали оваа ситуација е резултат од притисокот на градбите од горните хоризонти или пак овој објект едноставно го следи падот на тумбата кон север? Ова би можело да се провери со идните геоархеолошки истражувања (сондирања/бушења) од централниот дел на тумбата кон нејзината северна периферија или пак со целосно ископување на површината на Градбата 3, што во моментот се наоѓа во просторот од кого што е формиран западниот профил. Слична ситуација има и со објектите над Градбата 3, иако во нивниот случај падот кон север е многу помал отколку оној јасно евидентиран на подот СЕ 36.

Веднаш врз Градбата 3 се наоѓа Градбата 4, сочинета од СЕ 34 и СЕ 33. Како и во случајот со другите градби, СЕ 34 претставува под од раситнет малтер, пепел и гареж. Но, за разлика од другите случаи, овој под е многу тенок и компактен и речиси без никаква

промена оди од едниот до другиот крај на западниот профил, каде што е прекинат од поголема јама, за која подоцна ќе стане збор. На него е откриена мелница, која воедно е најдолната од повеќето крупни мелници што се наоѓаат во иста вертикала, но во различни слоеви, односно градби. Останува да се одговори која е причината за поставување на мелници на исто место во различни објекти што се градат еден врз друг или пак да се одгатне дали станува збор за јама во која се депонирале мелници, а чишто контури не можат да се регистрираат во профилот? Тука дополнителна забуна создава и една кружна но хоризонтална јама, која започнува од оваа градба. Таа е најверојатно создадена од лисици што го искористиле еродираниот профил и шуплините меѓу мелниците за да направат живеалиште. Секако, и оваа претпоставка треба да се провери преку идните ископувања во овој простор.

Во контекст на Градбата 4 и стратиграфијата на профилот, треба да се истакне дека почнувајќи од оваа градба па во неколкуте над неа, седиментирањето меѓу подот и следната градба станува помало. Доколку во градбите 1, 2 и 3 ова седиментирање на остатоци од прав и урнати сидови е далеку поголемо, од Градбата 4 ваквата ситуација значително се менува. Тоа укажува на пократкотрајно користење на живеалиштата и поинтензивно градење, или пак обновување на веќе постојните објекти. Тука треба да се истакне дека од Градбата 5 значително се менува и бојата на земјата во западниот профил. Имено, таа од овој објект па сè до Градбата 11 е многу посветла отколку во слоевите од Градбата 4 до Градбата 1 и под неа. Во моментот не може да се одговори дали причините за ваквите разлики се геолошки (поради карактерот на земјата и влијанието на климатските фактори) или пак технолошки (како резултат на промена на материјалот и начинот на градење)? Ова се прашања што во идните истражувања би можеле да се одгатнат со геоархеолошките и микроморфолошките анализи, а за кои се земаа примероци од профилот.

Говорејќи за Градбата 5, треба да се укаже на тоа дека нејзиното дефинирање е отежнато поради густоот распоред на слоевите, па не е сосем јасно дали станува збор за обновувања или пак за изведување на нови пократкотрајни објекти врз неа. Таа е сочинета од под (СЕ 31 и 32), кој претставува мешавина од гареж и белузлав малтер (во северниот дел зачуван и како покомпактна целина) и на кој, исто така, е откриена поголема мелница. Над подот е присутен тенок слој на седимент на сивкаво-зеленикава земја (СЕ 30), најверојатно негорен лепеж. Над него повторно има тенок слој од белузлав малтер од под нивелиран врз Градбата 5. Со оглед на тоа што ваквата појава не може да се утврди како обновување на живеалиштето или евентуално како втор кат, овој под (СЕ 29) во моментот се дефинира како дел од Градбата 6. Таа, исто така, има идентичен слој од сивкаво-зеленикава компактна земја (СЕ 28), која претставува урнат сид од негорен лепеж. Како и во случајот со претходните две градби, така и оваа има помал слој од разурнати и потоа нивелирани сидови.

Ситуацијата со Градбата 7 е сосем спротивна. Нејзиниот под (СЕ 27) е изработен од подебел и компактен пласт од малтер, додека слојот формиран од паднатите сидови (СЕ 26) е далеку подебел од претходните градби. На нејзинот под, во централниот дел од профилот, е откриена масивна мелница, која се наоѓа на истото место каде што имаше мелници и во градбите 4 и 5. Сидовите се сочинети од негорен компактен лепеж со сивкаво-зеленикава боја и веројатно биле многу помасивни во споредба со оние од градбите 5 и 6, или пак имало подолг период на седиментација пред да се изгради новиот објект врз неа, односно Градбата 8. Таа ги има карактеристиките како некои од претходните градби, односно компактен под од малтер (СЕ 25) и тенок слој од урнатите сидови (СЕ

24a) изработени од негорен лепеж. Во јужниот дел на Градбата 8 откриена е поголема мелница. Исто како и во случајот со мелниците од другите градби, така и оваа е поставена во правец исток-запад, што е мошне интересна и невообичаена практика, а која подетално ќе биде обработена подолу. Во оваа градба, пронајдена е уште една помала мелница во истата вертикала како и останатите во централниот дел на профилот.

Контурите на Градбата 9 не се многу јасни, иако нејзиниот под (СЕ 24) е поставен врз Градбата 8 и зачуван е на неколку места во профилот. На него е пронајдена масивна мелница, токму над централната мелница од Градбата 8, на истото место врз оние од градбите 7, 5 и 4. Мелниците меѓу градбите 9 и 8 се издвоени само со еден тенок слој малтер, што укажува на тоа дека претходната била искористена и како супструкција за новото ниво на живеење, односно за новата градба. Сидовите од Градбата 9, исто така, не се масивни и формираат тенок слој од сивкаво-зеленикава компактна земја (СЕ 23). Тука треба да се укаже и на тоа дека разликата во дебелината на слоевите формирани од сидовите во градбите, може да е резултат и на начинот на нивното уривање. Имено, со оглед на тоа што сидовите на неолитските куќи најчесто паѓаат навнатре, тие не секогаш во иста мера се уриваат. На тој начин, на некои места можат да паднат еден врз друг и сидови од различни страни на градбите, додека на друго место да е паднат или урнат само дел од еден сид. Поради тоа и дебелината на овие слоеви во кои се констатирани сидовите од горен или негорен лепеж, е различна, што, исто така, може да биде резултат и од нивелирањето на супструкцијата за градењето на следниот објект.

Случајот со Градбата 10 е интересен бидејќи во овој објект за првпат по градбите 1 и 2 се регистрираат остатоци и од горен лепеж (СЕ 17–20 и 58). Вакви масивни парчиња лепеж се присутни во нејзиниот јужен и северен дел, додека тие целосно отсутуваат во централниот простор, со исклучок на неколку ситни парчиња. Интересно е што меѓу деловите од лепежот (СЕ 17 и 20) има остатоци од малтер или слична белуздава и сивкаво-зеленикава структура (СЕ 18 и 19), што е резултат на невоедначеното горење на сидот. Во тој контекст треба да се укаже и на тоа дека освен овие делови со горен лепеж, поголемиот простор од Градбата 10 содржи негорен лепеж (СЕ 21). Тоа покажува дека сидовите на неолитските градби во Велушка Тумба, барем во пораните и подоцнежните фази, не гореле со ист интензитет, без разлика дали станува збор за намерно или случајно опожарување. Што се однесува до подот на оваа градба, тој е евидентиран во нејзиниот јужен дел на повеќе места (СЕ 22), а во негова височина, во северниот дел од западниот профил, регистрирана е една помала мелница.

Карактерот на Градбата 11 е далеку понејасен отколку оној на претходните објекти, бидејќи во голема мера е оштетена од активностите во слојот врз неа (СЕ 14). На неколку делови од западниот профил се забележуваат елементи од нејзините сидови од горен (СЕ 15) и негорен лепеж (СЕ 16), додека подот не може да се регистрира, освен една појава во северниот дел (СЕ 49), за која не е јасно дали е навистина во релација со Градбата 11. Токму оваа појава е почеток на она што под неа може да се определи како јама, а која е прилично длабока и ги пробива сите објекти од Градбата 10 до Градбата 4. Затоа гарежот (СЕ 49) не може да се дефинира како под или како слој од смет кој бил фрлан во јамата, сочинета од повеќе седименти (СЕ 50–56). Во прилог на тоа говорат повеќе вакви слоеви од гареж (СЕ 51, 53 и 55), кои воедно упатуваат и на обликот на јамата. Останува нејасно дали оваа јама е формирана пред Градбата 11 која ја покрива со гарежот од подот (СЕ 49) или пак овој слој е еден од повеќето слични, така што јамата би била формирана после користењето на овој објект. За жал, овој дел од западниот профил е многу оштетен за да се даде прецизен одговор, меѓутоа

доколку се разгледува горниот слој (СЕ 14) во целост, ќе се забележи дека во него има уште една помала јама и невоедначени нарушувања на слоевите што ги формирала Градбата 11.

Овој слој претставува невообичаена појава во однос на поголемиот дел од стратиграфијата на западниот профил, бидејќи во себе не содржи архитектонски елементи, како што тоа беше случај со појавите од СЕ 4 до СЕ 43. За разлика од претходните слоеви, тој е далеку поголем, има кафеникаво-сива боја и сочинет е од растресита земја. Прашање е дали во него, барем во овој дел од населбата, имало градби, бидејќи во седиментите воопшто не се регистрирани парчиња од лепеж или малтер, освен оние од пробиевата Градба 11. Но, очигледно, тој укажува на активности бидејќи во него се регистрирани повеќе помали вкопувања, малата јама (СЕ 14а) и најверојатно поголемата јама која ги содржи слоевите од СЕ 49 до 56. Имајќи го предвид материјалот откриен во овој слој (СЕ 14), јасно е дека тој има неолитска хронологија, освен ако не е подоцнежен и помешан со фрагментите вадени при копањето на јамите. Во секој случај, станува збор за отворен простор кој во овој дел бил помеѓу градби, и тоа во најмалку 10 метри широчина. Постои можност во оваа фаза населбата и да не била активна и површината на тумбата да се користела за отпадни јами или силоси, но тоа единствено може да се потврди преку идни истражувања на многу поголема површина од овој слој.

Во секој случај, ова не е последната фаза од населбата на тумбата. Имено, веднаш врз слојот СЕ 14 регистрирани се нови архитектонски елементи, сочинети од тенок пласт на под од малтер и пепел (СЕ 12), поголем слој на седимент (СЕ 13) и растресит горен лепеж (СЕ 11). Сите овие елементи се составен дел од Градбата 12, која е всушност и последното ниво на архитектура во Велушка Тумба. Со самото тоа што оваа градба е последна и врз неа нема обновување или надградување, таа била подолго време изложена на атмосферски влијанија. Поради тоа, и седиментот меѓу подот и лепежот е поголем, бидејќи настанал како резултат на долготрајното таложеење прав однадвор, но и од ронењето на сидовите. Сидовите, иако сочинети од горен лепеж, не се компактни како во градбите 1 и 10, бидејќи се наоѓаат веднаш под хумусот кој со години се обработувал за земјоделски култури. Поради тоа лепежот е растресит и нејасни се неговите контури и структура. Тука треба да се истакне дека елементи на ваков лепеж се откривани во истиот слој на други делови од тумбата, и тоа при претходните истражувања на локалитетот (Симоска 1986; Стојанова Канзурова 2009). Материјалот откриен во содржините од Градбата 12 укажува на тоа дека и таа може да има неолитска хронологија, иако во овој случај неопходна е внимателност, бидејќи во најгорните слоеви откриени се и неколку фрагменти од подоцнежните предисториски периоди.

Материјална култура

Истражувањата на Велушка Тумба во 2019 година главно се концентрираа на ревидирање на стратиграфијата на овој локалитет, што исто така вклучува и поаналитички пристап кон археолошкиот материјал. Со оглед на тоа што примарно се расчистуваше профилот и не се вршеа ископувања, немаше многу материјал кои би можел квантитативно и статистички да се обработи, освен оној што се регистрира во слоевите на профилот. Токму овие наоди, иако малубројни даваат увид во карактерот на материјалната култура и нејзините промени во разните стадиуми на населбата.

Треба да се истакне дека во најголема мера се откриваа фрагменти од керамички садови, што е вообичаена појава за повеќето археолошки локалитети. Меѓутоа, при

расчистувањето на профилот и во површинските делови на регистрираните слоеви се открија многу малку модели, жртвеници и тегови. Фигурини, кремни орудија и кугли за праќа, кои се карактеристична појава во Пелагонија и особено во Велушка Тумба (Симоска и Санев 1976; Garašanin 1979; Темелкоски и Миткоски 2005; Наумов 2015), воопшто не се регистрираа при истражувањето на западниот профил. Иако расчистувањето на профилот се вршеше во тенок слој, сепак изненадува тоа што овие наоди ги нема и целосно отсутнуваат во површинските делови на стратиграфските единици. Секако, тоа не значи дека тие не се присутни во овие културни хоризонти, бидејќи сепак се документирани во претходните истражувања, туку дека едноставно се поретки отколку што тоа се претпоставуваше порано. Исто така, треба да се потенцира и тоа дека бројот на животински коски беше мал, што со оглед на горенаведените фактори не треба да изненади.

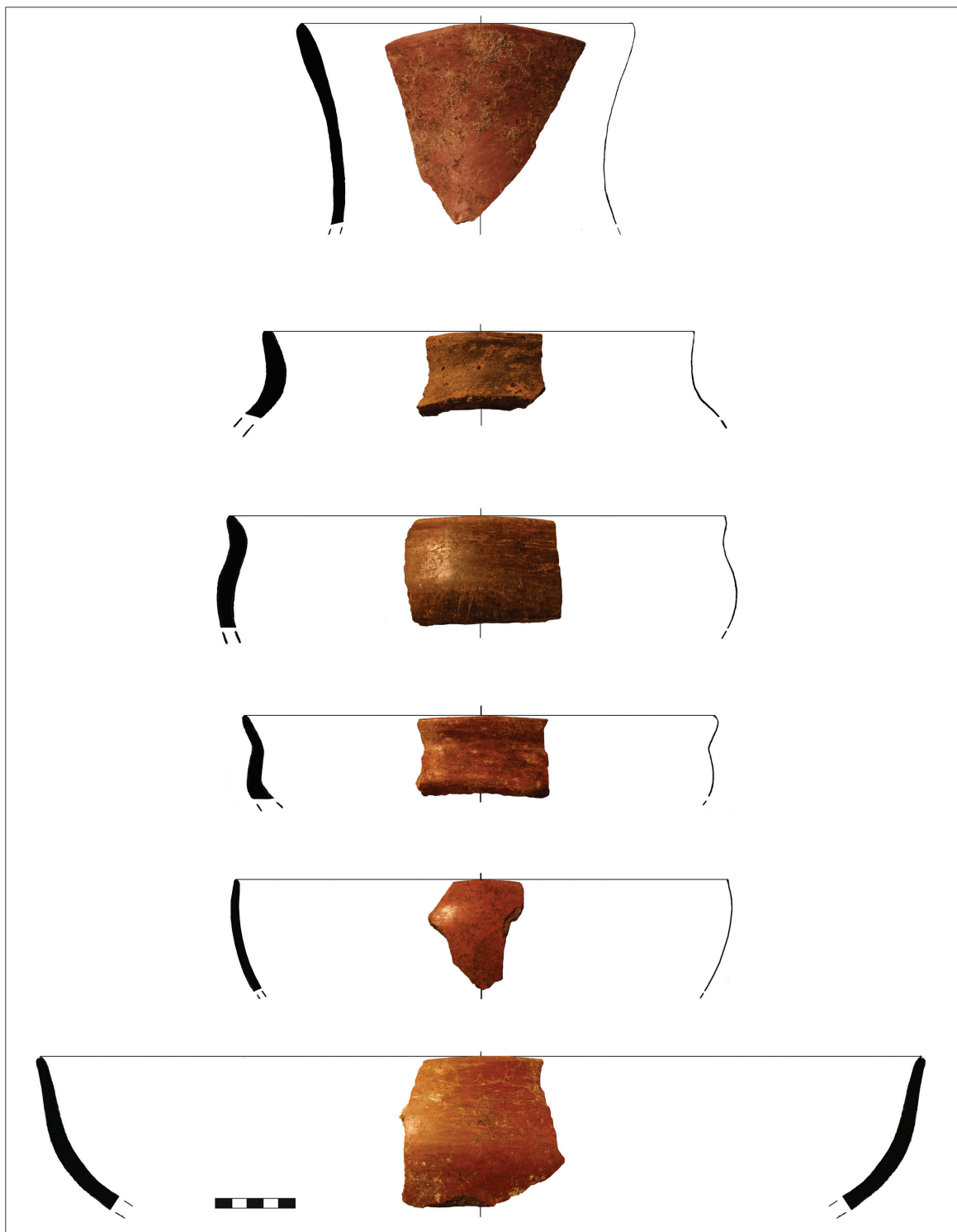
Имајќи предвид дека претежно се открија фрагменти од садови и мелници, ќе се направи нивен преглед според стратиграфскиот распоред на СЕ. На тој начин, ќе се евидентира и првичен увид во појавата, квантитетот и промените кај овие артефакти, со што би можело да се даде некаква слика за технолошките, функционалните и естетските процеси во рамките на населбата. Тоа секако не треба да се смета како дефинитивна состојба, бидејќи овој увид се базира единствено врз основа на површинските наоди од западниот профил. Но сепак, овој детален и аналитичен пристап ќе овозможи првично согледување на продукцијата, квалитетот и квантитетот на изработените производи во различни неолитски фази, што понатаму може да биде референца или да се проверува преку идните пообемни археолошки ископувања и анализа на материјалот.

Керамика

Како на другите локалитети, така и на Велушка Тумба најмногу се открија фрагменти од керамички садови. Сепак, нивниот број не е толку голем, бидејќи се истражуваше мал простор, односно западниот профил и профилите од контролната сонда, така што единствено материјалот од нивното чистење беше документиран. Од друга страна, воопшто квантитетот на ситот археолошки материјал беше мал, делумно и поради тоа што претежно е откриван во слоеви од градби кои биле чистени пред нивното напуштање. Следствено на тоа и бројката од 146 фрагменти од керамички садови само во СЕ и 297 од расчистувањето на еродираната површина врз западниот профил. Со оглед на големината на профилот и дебелината на слојот на негово расчистување, оваа бројка и не е толку голема, но сепак дава првичен увид за технологијата и промените на неолитските садови во сите фази на населбата.

сл. 6

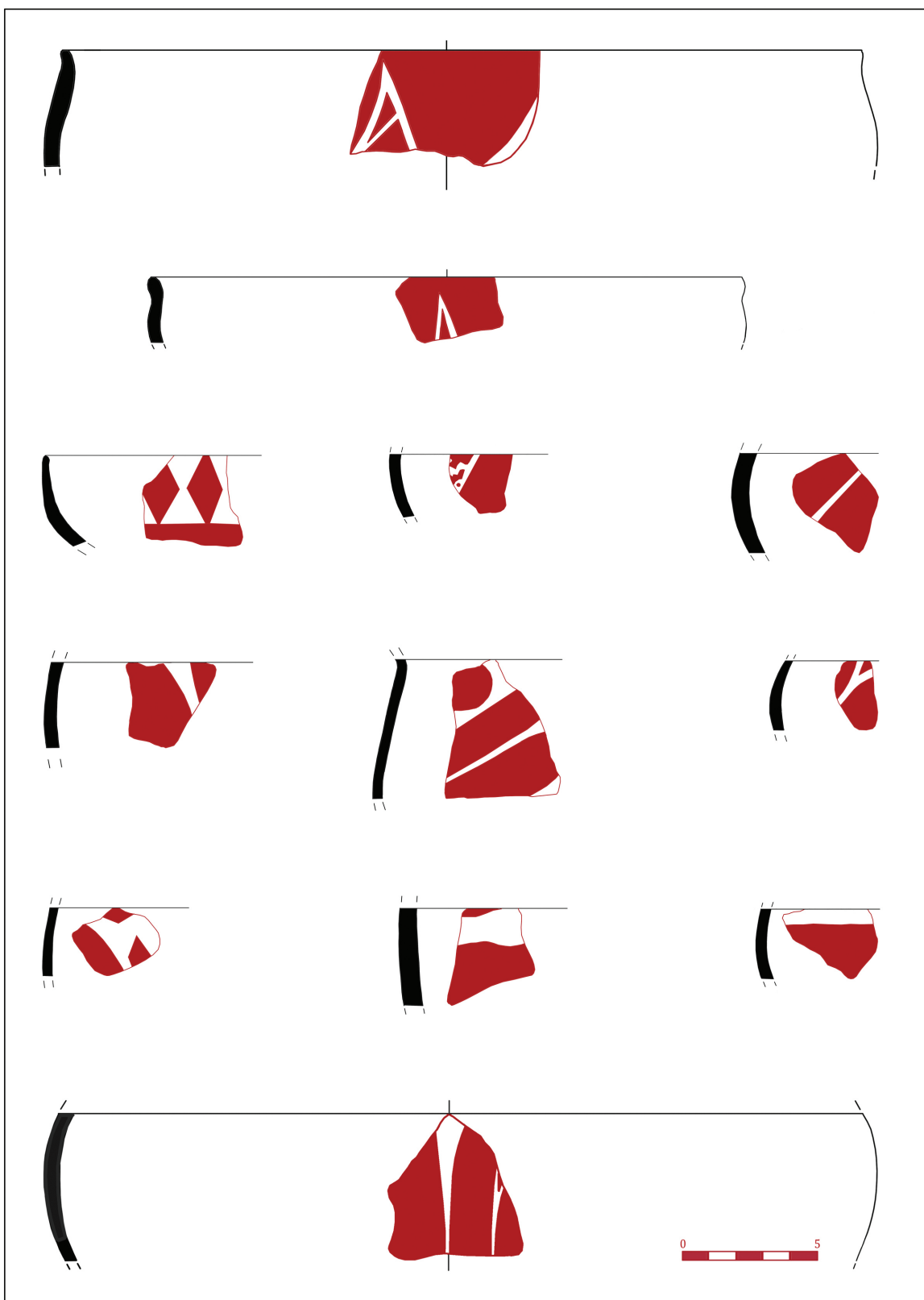

сл. 7

Садовите од овој локалитет се познати и од претходните истражувања (Симоска и Санев 1975; Симоска и Санев 1976; Санев и Симоска 1983; Симоска 1986), а направена е нивна систематизација со која се определени фазите на населбата и воедно на целата Велушко-породинска културна група (Garašanin 1979; Санев 1994). Меѓутоа, при истражувањата во 2019 година, една од целите беше да се обработат и сите откриени фрагменти во секој од 31 слој во профилот, односно во сите СЕ. На тој начин се направи многу попрецизен увид во керамичката продукција и нејзините промени, односно традиции низ развојот на населбата. Ваквиот увид би бил далеку поефективен кога тој пристап би се применил и при истражување на поголем сондажен простор, меѓутоа и во овие рамки се добија интересни првични резултати, а кои може да се споредат и да се проверат преку идните поопсежни ископувања.

Од вкупниот број на фрагменти откриени при истражувањето (443), 127 се издвоија како посебни наоди (ПН), бидејќи имаат конкретна стратиграфска позиција или пак индикативни типолошки обележја. Меѓу овие ПН примероци има 1 тег/макара, 1 нога од зооморфен жртвеник и 3 фрагменти од модели на куќи, така што бројот на остатоци од садови изнесува 122, а кои се користеа за статистички анализи (сл. 6). Меѓу овие ПН примероци, 56 се издвоени од 145-те фрагменти од СЕ, како најрепрезентативни претставници од секој слој и појава, додека 66 им припаѓаат на оние 298 фрагменти од еродираната земја врз профилот. На тој начин, детално се работеше со вкупно 122 фрагменти преку кои се следеа технолошките, типолошките и стратиграфски карактеристики на неолитските садови, како и на нивните промени во разни фази од населбата. При разгледувањето на типологијата и технологијата, се земаа предвид и останатите 316 фрагменти од вкупниот материјал, меѓутоа заради отсуството на контексти не можеа подетално да се анализираат. Секако, овие примероци треба да се земат како референтни за увидот заснован единствено врз работата на западниот профил, а кои даваат првични сознанија за керамичката продукција на Велушка Тумба. За потемелно разбирање на садовите и нивните технички и типолошки соодноси, неопходно е сондажно ископување кое ќе овозможи многу поголем број наоди кои би можеле да се користат и за пообемни статистички анализи.

Според добиените сознанија од анализата на проучуваните фрагменти, може да се заклучи кои форми на садови доминираат, какви се нивните покарактеристични технолошки обележја, како и нивното присуство или отсуство во различни градби. Тука повторно треба да се има предвид дека мошне веројатно се работи за градби кои се чистени пред напуштањето, односно во кои покуќнината, вклучително и садовите, се извадени и нивните фрагментирани остатоци се главно отстранети. Оттаму, статистичките анализи не ја даваат вистинската слика за соодносот меѓу користените садови, туку единствено за оние што останале како ѓубре, обреден прилог или како технички елемент при изведбата на супструкциите за новите градби. Во секој случај, и овие податоци се од голема помош бидејќи овозможуваат да се разберат одредени преферирани типови и нивната евентуална функција, а исто така и да се согледаат начинот и материјалите на изработка. Ваквиот пристап, иако лимитиран, сепак дава можност керамичката продукција од Велушка Тумба да се спореди со онаа од другите неолитски локалитети во Пелагонија, но исто така и со онаа во Македонија и Балканот. Овие споредби помагаат при увидувањето на различните и сличните практики меѓу блиски или далечни заедници, и тоа особено во доменот на садовите што тие ги користеле.

сл. 8

Што се однесува до типологијата, меѓу анализираните садови доминираат топкалестите грниња со низок и среден врат, најверојатно користени за готвење на храната или пак за чување на течности и продукти (сл. 7). Нивната фактура има среден карактер, односно не е многу груба, бидејќи сидовите често биле мазнети или премачкувани со потенок слој на разредена глина. Тие се изработени од глина во која не се ставале многу минерални адитиви (камчиња и зрна песок), додека присуството на органски додатоци (плева) е поприсутно, но не во толкава мера како на некои други неолитски локалитети. Ретко се забележуваат траги на декорирање, освен во неколку примери каде што е присутен барботинот, и тоа нанесен во многу тенок слој. Некои грнести садови дури содржат и фина фактура со прочистена глина, како и боење и интензивно полирана површина по печењето.

Масивните амбалажни садови поретко се присутни од грнестите, но сепак и нивното присуство не е незначително. Тие, исто така, се претежно со просечна фактура и примеси на органски остатоци во глината. Меѓу амбалажната грнчарија може да се издвојат амфорестите садови со издолжен врат, кои, пак, имаат и нешто помали димензии во споредба со горенаведените еквиваленти (сл. 7). Тие се претежно изработени од фина, пречистена глина без особено присуство на адитиви. Нивната површина е премачкувана со црвена боја и полирана по печењето, додека декорацијата не ретко се сочинува од карактеристични бели пелагониски орнаменти (Симоска и Санев 1976; Санев 1995). Мошне веројатно тие се користеле за чување и консумирање на течности, а можно е и да имале церемонијална или симболичка улога со оглед на честото присуство на богата декорација (Naumov 2010). Како и кај грнестите садови, така и кај амбалажните, држалките се многу ретки, а кога ги има тие се најчесто тунелести, односно изработени од перфорација која оди низ брадавичестата апликација на мевот. Меѓу фрагментите беше откриена и една ногарка од четириножен сад, типичен за пелагониските населби во неолитот. Благодарение на нејзиното оштетување, може да се забележи дека таа е сочинета од два слоја, односно од глинено јадро околу кое облепен друг пласт со големо присуство на адитиви (плева и камчиња).

Заедно со грнестите садови, еден од најбројните типови се и паниците, кои ги има во две карактеристични форми, првата со отворен широк реципиент и другата со вовлечен венец (сл. 7). Првата форма е далеку поприсутна и се состои од фина фактура со пречистена глина и полирана површина премачкана со црвена и црна боја. На некои од овие садови присутно е прекршување на мевот што формира блага биконусност, карактеристична за неолитските садови во Пелагонија (Фиданоски 2009; Наумов и др. 2018). Паниците со вовлечен венец ги содржат истите својства како и претходната варијанта, со тоа што меѓу нив почесто е присутно премачкувањето со сива и црна боја. И двата вида паници ретко имаат декорација, а кога е присутна – таа е изведена од линии со бела боја чијашто целина не може да се дефинира. Меѓу нив единствено се издвојува еден фрагмент кој има декорација со ромбови во негатив (сл. 8). Овие орнаменти се типични за таканаречените поклопки и изненадува тоа што се присутни и на паниците.

Говорејќи за орнаментите, треба да се спомене дека доминираат оние со бела боја, додека врежаните линии отсутнуваат меѓу откриените фрагменти. Барботинот го има во многу помала мера, особено аркадниот, којшто е регистриран само на два примерока. Што се однесува до бело сликаната орнаментика, таа главно ги содржи вообичаените карактеристики за неолитските садови во Пелагонија. Претежно доминираат издолжените триаголници, некогаш со ромб во средината, кои вообичаено ги има на амфорестите садо-

ви (сл. 8). Триаголниците и цик-цак линиите се многу поретки, додека повеќе примероци имаат елементи од бело сликана орнаментика, меѓутоа поради големата фрагментираниост, нивните карактеристики не можат да се утврдат. Како што беше и погоре спомнато, се издвојува еден фрагмент од паница со ромбови во пределот на венецот. Тие се формирани од негатив сочинет од два спротивставено поставени триаголници кои се допираат со врвовите. Меѓу бело сликаните орнаменти не е откриен ниту еден фрагмент со карактеристичните сигма и месечести мотиви, што може да се должи и на малиот истражен простор.

Во контекст на белото сликање, треба да се укаже на фактот дека тоа се појавува уште во самите почетоци на населбата, односно од СЕ 6 т.е. СЕ 43. Доколку се земе предвид дека во претходните три слоја СЕ 7–9, кои се веднаш над здравицата, откриени се само три фрагменти од садови, тогаш може да се истакне дека белото сликање е присутно уште од најраните фази на населбата. Тоа значи дека садовите со бела орнаментика се користени и под нивото на Градбата 1, така што делумно можат да се користат како аргумент за постоење и на постари куќи пред оваа градба, а кои се наоѓаат во делови на тумбата надвор од истражуваната сонда. Овој заклучок може да се изведе, пред сè, поради фактот што бело сликаните садови се најчесто поврзани со слоеви во кои е констатирана и неолитска архитектура. Во секој случај, белото сликање е присутно и на фрагменти во други слоеви од Градбата 1 до Градбата 11, така што неговата примена не запира речиси до крајот на животот во населбата.

Имајќи ги предвид стратиграфските карактеристики на декорираните садови, можат да се приложат соодветни сознанија и воопшто за керамичката продукција во различни фази од населбата. Бројот на фрагменти во најраните слоеви (од СЕ 9 до 3) е многу помал, и тоа поради два фактора. Од една страна, во своите почетоци населбата најверојатно имала помала популација и поради тоа квантитетот на садови е помал. Но од друга страна, треба да се земе предвид и истражуваниот простор, бидејќи најраните слоеви се истражувани единствено во контролната сонда, за разлика од оние што се од подоцнежните фази што се распростираат по должината на целиот западен профил. Но, и овој фактор треба да се земе со резерва, бидејќи во самата контролна сонда, односно во најраните слоеви, има различен квантитет на фрагменти. Имено, во СЕ 8, која е воедно најраниот слој каде што е детектирана керамика, има само еден фрагмент, додека во СЕ 3, кој е дел од Градбата 1, има дури 44 фрагменти. Исто така и во СЕ 1 и 2, кои претставуваат лепеж од истата градба, има 13 фрагменти. Сите три слоја се евидентирани во еднаква површина на профилите (2x2,5 м), така што ова покажува дека сепак изработката на садови се зголемува, барем во одредени фази на населбата.

Секако, во други делови од населбата ваквата ситуација може да биде различна, што зависи од контекстот на истражувањето (градбата или просторот меѓу куќите), интензитетот на употребата на керамиката во различни домаќинства, како и од опсегот на чистењето на куќите пред нивното напуштање. Поради тоа, сознанијата добиени преку статистичките анализи се адекватни само во конкретниот истражуван простор и не мора да соодветствуваат со оние во други делови на населбата, бидејќи таму може да има поинаков распоред на куќите или пак заедници со поразлични практики поврзани со садовите.

Во таа смисла треба да се разгледуваат и садовите од средните и горните слоеви во западниот профил. Сите фрагменти од СЕ 38 до СЕ 11 припаѓаат на градби, освен СЕ 14, чијшто карактер не може да се дефинира. Бројот на фрагменти речиси во сите слоеви е мал (меѓу еден и четири фрагменти), што укажува на намерното чистење на

градбите пред нивното напуштање. Единствено СЕ 22 има 41 фрагмент, што укажува на различна практика во Градбата 10, односно на нејзиниот под, каде што се откриени овие делови од садови. Во СЕ 21 се откриени уште 4 фрагменти, и 2 во СЕ 19, а кои е дел од градежните материјали на истата Градба 10. Поголем број на фрагменти (20) има и во СЕ 23, 49 и 58, кои се составен дел од Градбата 9, така што и во овој случај може да се смета дека се работи за оставање на садови, барем на дел од нив, после напуштањето на градбата. Тие се најдени во седиментот од лепеж, прав и гареж, па поради тоа не биле користени како супструкција на подот, туку се остатоци од садовите што биле користени во домаќинството.

Ваквото статистичко разгледување на откриените фрагменти покажува дека во градбите 1, 9 и 10 се присутни поразлични активности во финалните етапи на овие објекти. Во СЕ 14, исто така, има повеќе фрагменти (16), меѓутоа овој слој во моментот не може да се дефинира како градба, особено со оглед на тоа што во него има јама и вдлабнувања, без индикации на под и сидови од лепеж. Ваквиот квантитет во секој од наведените СЕ 1, 2, 3, 22, 23, 49 и 58, овозможува и подетален увид и во керамичката продукција во секоја градба посебно. Според тоа, во Градбата 1, во чиј составен дел се СЕ 1–3, има вкупно 57 фрагменти откриени во западниот профил. Меѓу нив доминира полирана керамика со разни нијанси на црвена боја (39 фрагменти) и многу поретко окерасто-кафеникави (8), сиви (6) и црни (4) фрагменти. Секако, некои од овие фрагменти може да припаѓаат на исти садови, но сепак тие даваат увид во домен на она што домаќинствата во оваа досега најрана констатирана градба го преферирале.

Во истражениот простор на Градбата 1 најприсутна е фината полирана керамика од прочистена глина, а многу поретки се амбалажните садови со просечна фактура и примеси на плева и поретко на песок и камчиња. Треба да се истакне дека во овој дел од Градбата 1 откриени се 3 фрагменти со бело сликање, и тоа од амфорести садови со масивни мегови и долги вратови. Станува збор за издолжените триаголници со ромб во средината, а за кои претходно се сметаше дека се карактеристични за подоцнежните фази на оваа населба, односно соодветни на Велушина-Породин III и IV (Симоска и Санев 1975; Санев 1995). Тоа значи дека тие се појавуваат уште во пораните фази на населбата, што укажува и на ревидирање на релативната хронологија според сликаната керамика.

Во Градбата 9 има 20 фрагменти, од кои повеќето им припаѓаат на амбалажни садови со просечна – груба фактура и кафеникаво-портокалова боја, додека многу помалку на полираните садови со фина фактура од прочистена глина, премачкани со црвена или црна боја. На некои од амбалажните садови е присутен барботин, додека врежувања и сликање не се регистрирани на фрагментите од овој објект. Во Градбата 10 регистрирани се 47 фрагменти кои им припаѓаат на СЕ 19, 21 и 22. Од нив, 24 имаат црно-сива нијанса на боите, 11 крема-кафеникава, додека 9 содржат црвени и бордо нијанси. Тоа покажува дека во оваа градба доминира керамиката со црна и сива боја, но и просечната и груба фактура, за разлика од Градбата 1, каде што имаше претежно црвено премачкани садови со фина фактура. Според тоа, може да се заклучи дека се менуваат одредени грнчарски традиции во разни фази на населбата, така што во почетните етапи повеќе била преферирана фината керамика, а подоцна таа се заменува со поголемо присуство на груба керамика. Тоа, во секој случај, отсликува и одредени општествени процеси, односно менување на односот кон керамиката, како и можното зголемување на популацијата за која биле неопходни поголеми ресурси, чувани и подготвувани во садовите со погруба фактура.

Во контекст на керамиката откриена во куќите, вреди да се истакне примерот со Градбата 2, односно печката откриена во неа (СЕ 48). Во внатрешноста на оваа печка (СЕ 72) беа откриени 2 фрагменти од керамика, кои најверојатно се внесени со намерното или случајното полнење на печката со седименти, пред да се гради следниот објект врз неа. Во слоевите со лепеж, гареж и пепел (СЕ 73 и 74) од оваа конструкција не се откриени фрагменти од керамика, што значи таа не се користела како термичка изолација, како што тоа е случај со некои печки од други локалитети.

Што се однесува до СЕ 14, бидејќи таа не се третира како слој кој му припаѓа на градба, керамиката откриена во него не може да се разгледува во контекст на практиките во домаќинствата на Велушка Тумба. Имајќи ги предвид грнчарските традиции, единствено треба да се укаже дека и тука, како во градбите 9 и 10, под нив, доминира сивкаво-црната керамика и многу поретка е онаа со црвеникава боја. И во овој слој е регистрирано сликање на бели орнаменти, и тоа на издолжени триаголници, што потврдува дека оваа орнаментика континуирано егзистира од пораните до подоцнежните фази на населбата. Тоа покажува дека и покрај тоа што овој слој делува аморфно и воедно е резултат на активности надвор од објекти, тој сепак му припаѓа на неолитскиот период. Во таа насока треба да се разгледува и последниот објект во стратиграфијата на западниот профил, односно Градбата 12. Керамиката откриена во неа е малубројна, но сепак содржи фрагменти со фина и просечна фактура, премачкани со сива, црна и црвена боја и измазнета површина. Ваквата технологија на изработка потврдува дека одредени форми на садови биле непрекинато во употреба од почетокот до крајот на неолитската населба, притоа задржувајќи многу слични технолошки обележја.

Други керамички предмети

При истражувањата на западниот профил, освен садовите беа откриени и други керамички предмети. Станува збор за антропоморфни модели на куќи, жртвеници и тегови, а кои се во многу мал број (сл. 6). Повеќето од нив се најдени во градбите 10 и 7, како и во еродираната земја што се остраниваше при расчистувањето на профилот. Во пораните слоеви не се регистрирани нивни делови, што секако не укажува на нивното отсуство во почетните фази на населбата, бидејќи од нив беше истражен многу мал простор (контролната сонда).

Фрагментите од антропоморфните модели се дел од покривот и сидовите на овие минијатурни куќи, стандардно изработени од глина со погруба фактура, односно со додатоци на плева. На нив се забележуваат елементи од отворите кои се карактеристични за овие модели. Фрагментите од жртвеници, кои исто така претставуваат модел на куќа, содржат слични технички елементи, односно глина мешана со плева од која се изведувала т.н. масичка (ногарки и платформа на која е прикажана куќата). Од нив откриени се единствено забестите апликации кај ногарките, како и една долга ногарка која му припаѓа на типот жртвеници со зооморфни протоми, карактеристични за Централна Пелагонија. Малиот број и реткото присуство на моделите и жртвениците во однос на керамичките садови, укажува на нивниот ексклузивен карактер и примената во активности кои не биле дел од секојдневието на првите земјоделци во овој регион.

Мелници

Сосема е очекувано мелниците да се откриваат во поголем број на неолитските тумби во Пелагонија. Нивните големи димензии овозможуваат полесно детектирање, но и воопшто, тие биле често користени во населбите на првите земјоделци во овој регион. Тие се присутни и на Велушка Тумба, и тоа во прилично голем број, со оглед на малиот обем на истражувања во 2019 година. Тоа дава иницијална можност да се увиди нивната појава, технологија, промени и квантитет во различни неолитски фази, бидејќи досега мелниците од Велушка Тумба никогаш не биле издвоено проучувани.

Во 2019 година, во рамките на западниот профил, се регистрираа десетина мелници со претежно поголеми димензии и неколку стругачи со кои се триело житото. Бидејќи повеќето се открија во профилот (во правец на запад), нивните конечни димензии не можеа да се утврдат, освен за неколку поголеми што мораше да се извадат поради нивната тежина и можност од паѓање и нарушување на археолошките слоеви. Сепак, може да се истакне дека присутни се масивни, но преполовени мелници, како и такви со многу помали димензии, исто така, во голема мера оштетени.

Сите мелници се изработени од камен, претежно песочник и варовник, и тоа од едно цело парче кое е потоа модифицирано од сите страни. Преку обработката се добива елипсовидниот плоснат изглед кој овозможувал поефективно манипулирање со предметот и ефикасно мелење на житото. Горната страна е најинтензивно обработена и намерно е оставена погруба површина во однос на другите релативно мазнети делови, за да може подобро да се тријат и ситнат зрната жито или други продукти кои се мелеле на овие предмети. Некои посебни траги или декорација не се откриени на ниту една мелница, што потврдува дека не биле аплицирани додатни естетски или симболички елементи. Меѓутоа, тоа не значи дека мелниците не содржеле семиотички и обредни компоненти, особено ако се земат предвид нивното намерно поставување во правец исток-запад и положувањето на исто место во повеќе градби.

Во однос на нивниот контекст, треба да се истакне дека мелниците целосно отсуствуваат во профилите на контролната сонда (во висина од 1 м), односно во најраните слоеви на населбата. Со оглед на малиот истражен простор во овој дел (2x2,5x1 м), нивното отсуство не треба да изненадува и можно е да се очекува во останатиот дел од најраните слоеви. Но, интересно е да се укаже дека нивото присуство е особено често меѓу СЕ 19 и 30 во западниот профил, односно од Градбата 10 до Градбата 4. Иако градбите 12, 3 и 2 се во речиси иста мера прегледани како и горенаведените, сепак во нив не се регистрирани мелници, додека Градбата 11 е прилично оштетена од вкопувањата во слојот над неа.

Она што треба да се истакне во однос на контекстот во градбите 4 до 10 е присуството на мелници на идентично место во објектите, но речиси во секоја од градбите посебно, односно во различна вертикална позиција (сл. 9). Досега на неолитските локалитети во Македонија не е познат ваков контекст и присуство на мелници (и воопшто на која било група наоди) на идентично место во различните живеалишта што се граделе едно врз друго. Тоа отвора три можности за толкување на оваа појава. Првата е дека тие се складирани во јама, како што е тоа случај со скршените мелници во локалитетот Врбјанска Чука (Наумов и др. 2018). Меѓутоа, не можат да се регистрираат никакви контури на јама на ова место, па дури и вкопувањето што го прави слојот СЕ 14 оди плитко до Градбата 10 и се забележува разлика во бојата на слоевите меѓу

сл. 9

него и градбите оздола. Исто така, и некои од слоевите што ги формираат наведените градби не прекинуваат освен во делот каде има пробивање од хоризонтална дупка, најверојатно направена во западниот профил од лисици.

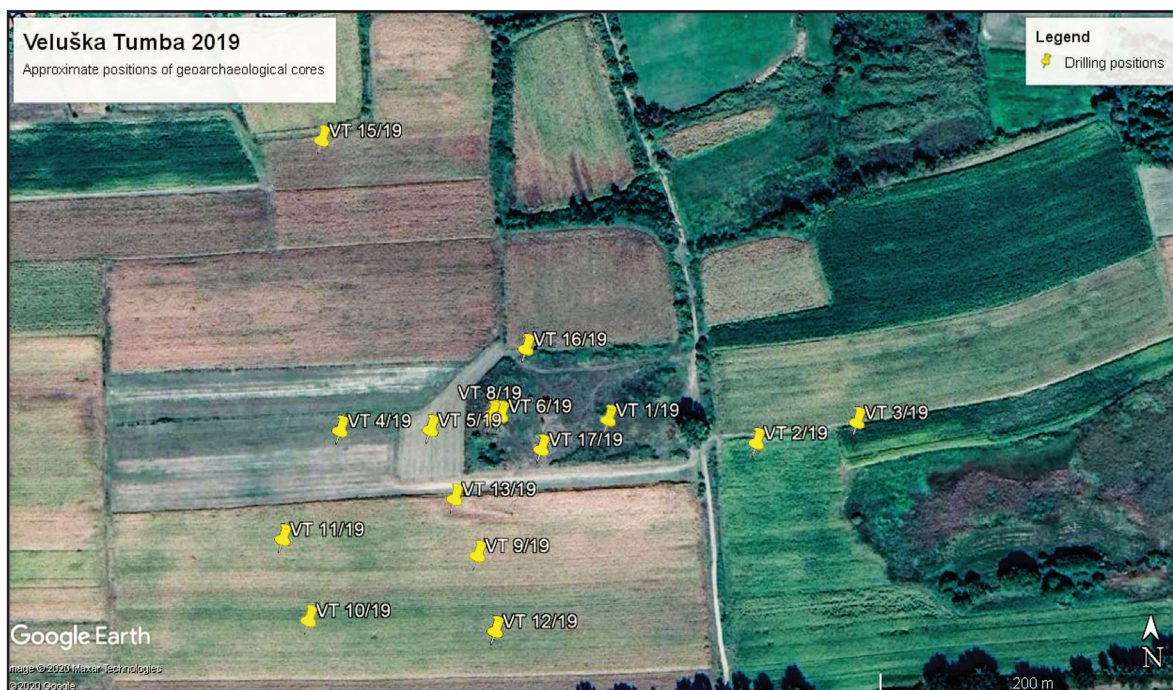
Втора можност за толкување на овој специфичен контекст на мелниците е постоење на работен простор во градбите кој бил предвиден за обработка на житото. Вакви простори биле составен дел од повеќе неолитски градби и проследени со глинени структури (сандаци, корита или печки), така што на едно местото житото се процесирало во брашно од кое се подготвувало леб. Меѓутоа, во овој дел од западниот профил на Велушка Тумба, не се откриени елементи што наведуваат на постоење на некакви глинени структури за чување и обработка на жито, ниту пак какви било траги од горење што би укажале на печење. Затоа ова толкување засега треба да се земе со резерва, бидејќи не постојат цврсти аргументи што би го подржале. Според тоа, може да се предложи и третата можност, односно намерно оставање на мелници на исто место, но без практична намена.

Имено, со оглед на отсуството контури од јама и глинени структури, позиционирањето на мелници во ист дел од живелаишта градени едно врз друго, може да се смета и како промислена и испланирана практика. Почнувајќи од Градбата 4, веројатно станало традиција меѓу неколку генерации да се оставаат мелниците во одреден дел од куќите. Дури и кога се граделе нови објекти врз старите, тие повторно се оставале на истото место. Тука треба да се земе и предвид тоа дека не постојат седиментации меѓу објектите

од градбите 2 до 11, што значи дека веднаш после уривањето на постарата куќа, таа се нивелирала и веднаш се градела нова врз неа. Тоа го потврдуваат и тенките подови, кои всушност претставуваат премачкување со малтер од компактна белузлава глина врз израмнетите урнатини. Во таа смисла, мошне е веројатно да се одржувале сеќавања и симболички врски со претходните жители или генерации, и тоа токму преку положувањето на мелници на исто место.

Ваквата симболичка улога на мелниците не изненадува, бидејќи на неколку неолитски локалитети тие се користени како обредни референци за напуштање на објектите, но и како означувачи на присуството на оние што во нив престојувале или работеле (Фиданоски и Томаж 2010; Наумов и др. 2018; Naumov et al. *in press*). Во прилог на симболичкиот карактер на мелниците оди и нивната позиција на положување. Имено, речиси сите мелници во профилот се регистрирани во правец исток-запад, што укажува на нивното намерно оставање на овој начин. Сè уште е рано да се каже кои биле причините или симболичката предлошка за една ваква практика, меѓутоа не треба да се исклучи можноста дека тоа било во релација со обредното чистење и напуштање на куќите.

Говорејќи за мелниците како камени артефакти, треба да се истакне и тоа дека во слоевите со градби во западниот профил мошне ретко се откриваат камења кои не се обработени. Тоа значи дека тие малку или воопшто не се користеле при градењето на куќите и другите активности во нив, освен оние што биле користени за мелници и секири. Доколку за некакви потреби во населбите и живеалиштата се користеле речни камења или други видови од планините, тогаш тие биле остранети. Тоа дополнително укажува на чистењето на куќите пред нивното напуштање, што дополнително го потврдува и малиот број на наоди и животински остатоци во оние што се регистрирани во западниот профил.

сл. 10

Геоархеолошки анализи

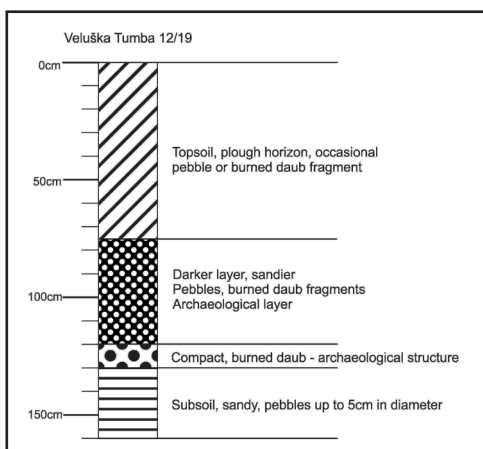
Целта на оваа прва геоархеолошка истражувачка кампања беше подетално да се испита распределбата на археолошките депозити и нивната дебелина и да се утврди видот на седименти што се наоѓа под локалитетот, како и да се споредат седиментите во самиот локалитет и оние надвор од него. Во текот на кампањата се вршеше дупчење, при што се тестираа неколку позиции што може да укажуваат на дополнителни населбински кластери околу самата тумба (сл. 10).

Применета е општа методологија на дупчење е (Penezić 2020), каде што седиментите беа вадени во височина од 20 см или 10 см од земјата. Тие беа поставени во редови од еден метар, а потоа документирани и фотографирани, додека некои беа земени како примероци за понатамошни анализи (флотација и седиментација). Свкупно, беа дупчени 17 јадра, кои се разликуваат во длабочина помеѓу 100 см и 380 см. Должината на секое јадро зависеше од достигнатиот слој на седиментот или од неможноста да се дупчи подлабоко како резултат на подземната вода и камчињата.

Јадрата во рамките на тумбата покажаа дека под локалитетот имало слабо развиена палеопочва формирана на груб песок. Слична состојба е забележана и во јадрата лоцирани надвор од локалитетот. Седиментите во сите јадра беа сочинети од различни видови песок, понекогаш со големо присуство на камчиња. Во неколку јадра од локалитетот се регистрираа горени структури (на пр. јадрата VT 1/19 со горена структура од лепеж, на релативна длабочина помеѓу 120 см и 130 см; VT 17/19 со горена структура од лепеж на релативна длабочина помеѓу 110 см и 140 см).

Неколку јадра што се фокусираа на откривањето на присуството на археолошки депозити надвор од локалитетот (јадрата VT 9/19, VT 10/19, VT 11/19, VT 12/19 и VT 15/19), укажаа на дополнителни населбински кластери околу тумбата (сл. 11). Иако овие позиции во голема мера одговараат на времето кога тумбата била населена, во моментот не може да се сугерира дали се истовремени со тумбата или само делумно се преклопуваат. Јадрото VT 9/19, кое се наоѓа јужно од Велушка Тумба, покажа интересна ситуација. Целта на дупчењето на таа позиција беше да се утврди присуство на археолошки остатоци, бидејќи на тоа место се регистрираше малку покачена површина од неколку квадратни метри. Во јадрото беше документирано присуство на археолошки слоеви покриени со нанос од песок

во височина од 15 см. Ова укажува дека археолошките остатоци се покриени со слој песок, што може да укаже на геолошки настан поврзан со поплава, а кој ги покрил остатоците од населувањето. Овие првични информации бараат натамошно проучување, но отвораат можност и за постоење на предисториски настан поврзан со поплавување.

сл. 11

Археоботанички анализи

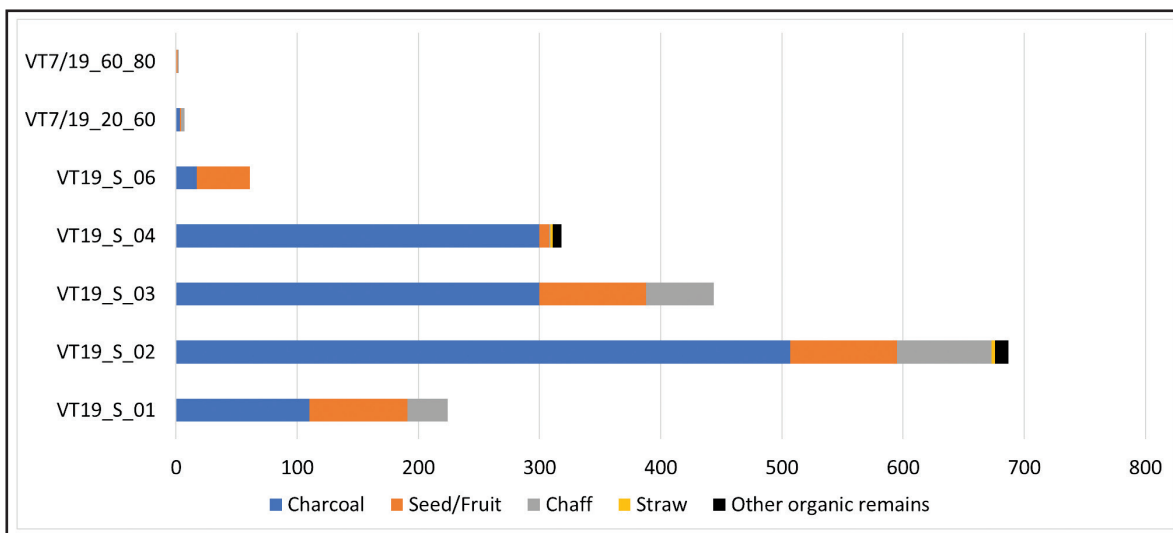
Археоботаничката анализа вклучуваше просејување на седименти и лабораториско сортирање и идентификација на макроскопските ботанички остатоци. Не беше можно да се просеат и да се ана-

лизираат сите примероци во текот на теренската работа, така што со анализата се продолжи во лабораторијата за Интегративна предисториска и природонаучна археологија (IPNA) на Одделот за науки за животна средина при Универзитет во Базел. За добивање на растителни макроостатоци се користеше стандардниот метод на миење (Kenward et al. 1980). Оваа техника бара внимателно распарчување на почвата во пластичен сад со вода, што потоа овозможува јагленосаните органски компоненти да бидат одделени со флотација. Јагленосаните содржини се истураат врз структура од сита со различни големини на решетките што нив ги одделуваат. Тие подоцна ја сочинуваат органската (лесна) фракција од 2 мм и 0,35 мм. Истата постапка се повторува сè додека преостанатиот седимент во чинијата не е прочистен од сите јагленосани материјали, така што остануваат само минералните остатоци. Ова ја сочинува неорганската (тешка) фракција која е поделена на фракции од 8 мм, 2 мм и 1 мм. На овој начин се просеваа речиси 34 литри.

Пред просевањето сите примероци беа натопени, а четири беа замрзнати, по што се топеа за да се распадат грутките земја без да се скршат механички. Земени се вкупно 87 примероци, од кои 12 беа просевани во текот на една недела. Десет од 92 примероци беа извадени од контролната сонда, од кои 7 беа просевани (VT_S_01, VT_S_02, VT_S_03, VT_S_04, VT_S_05, VT_S_06, VT_S_08). Примерокот означен со број 1 е од слојот најблизу до површината на контролната сонда додека оној со број 10 е најдлабок, односно ѝ припаѓа на здравицата. Откриени се 55 примероци од 12 геоархеолошки јадра, направени за време на истражувањето на тумбата. Секој од овие примероци содржи почва што доаѓа од различни длабочини во јадрото на кое беа забележани различни визуелни обележја. Пет примероци од јадрата беа просевани, а кои доаѓаат од јадрото 1 (VT1_80-100, VT1_100-120, VT1_120-150) и јадрото 7 (VT7_20-60, VT7_60-80). Бројките го означуваат бројот на јадрото, додека длабочината се движи во см. Останатите 22 примероци беа извадени од западниот профил, така што секој од нив доаѓа од посебна стратиграфска единица. Поради различното потекло на примероците, нивниот волумен варира во голема мера, од над 5 литри до помалку од половина литар.

Третманот на просеаните примероци започнува со мерење на волуменот, што се спроведува за сите фракции. Ова подоцна може да се искористи за да се набљудуваат разликите помеѓу примероците во однос на количеството минерални или органски остатоци, или пак да се спореди обемот на различните фракции. За анализа на тешките фракции од поголемите примероци, неопходно беше супсемплирање. Тоа беше спроведено со употреба на системот за мрежи (Veen van der and Fieller 1982), каде што целата фракција се шири подеднакво на површината и потоа се дели на квадрати со иста големина. Потоа од секој квадрат се зема исто количество со цел да се добие определен потпримерок. За фракцијата од 2 мм земени се 30-40 мл, а 5-8 мл за 1 мм. Преостанатите примероци се проверувани за останатите растителни макроостатоци, како што се фрагменти од коски, лушпи и артефакти. Остатоците од лепеж во примероците беа одделени од природните неоргански компоненти чијшто волумен потоа се мереше. Сите остатоци од коска, школка и растителни култури, како и артефакти од разни материјали, беа одделени и се броеја.

Растителните остатоци од сите фракции беа сортирани и, доколку беше возможно, исто така и класифицирани. Идентификацијата на видот се вршеше со помош на микроскопи Leica S6E и Leica EZ4 W, употребувајќи зголемување до x40. Податоците беа вметнати во базата на податоци во софтверот Ексел, а подоцна ќе бидат пренесени во програмата ArboDat (Kreuz and Schäfer 2002), која претставува пристапна база на податоци специфицирана за археоботаничка анализа. Некои избрани семиња, плодови или други

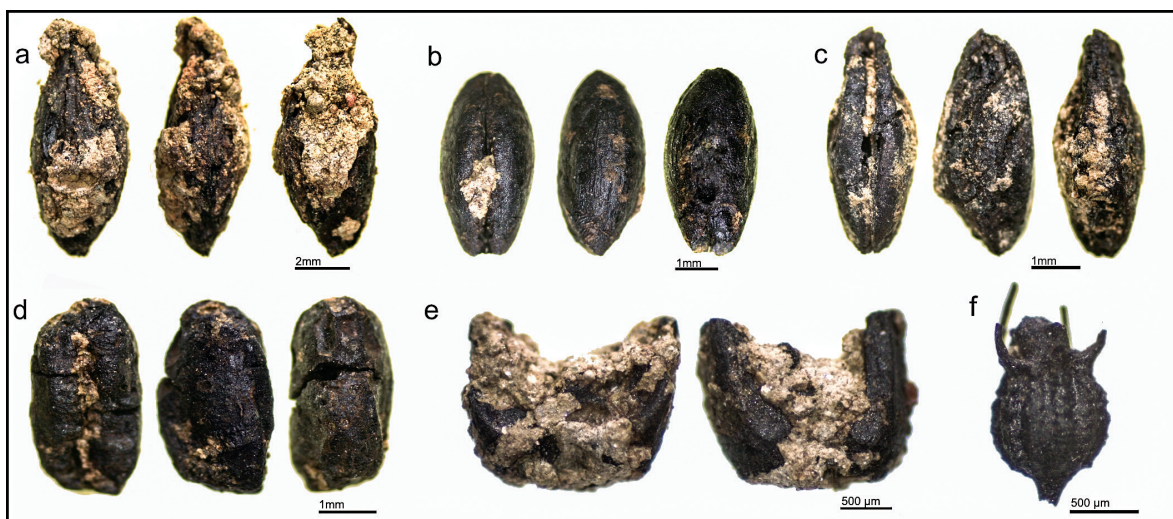
сл. 12

остатоци, како што е плевата, беа фотографирани со Leica EZ4 W. Досега, вакво сортирање се направи на 9 примероци: VT_S_01; VT_S_02; VT_S_03; VT_S_04; VT_S_05; VT_S_06; VT_S_08; VT7_20-60 и VT7_60-80. Три од нив (VT_S_01, VT_S_02, VT_S_03) содржат неорганска компонента (само 8 мм). На сите примероци, освен VT19_S_05 (само 2 мм), им беа анализирани 2 мм и 0,35 мм.

Четири растителни остатоци беа определени за C^{14} анализи и сите доаѓаат од различни слоеви. Оној примерок што се смета како најмлад во контролната сонда доаѓа од СЕ 4 и му припаѓа на зрно од видот *Hordeum vulgare*, присутно во органската фракција од 2 мм на примерокот VT_S_04. Друго зрно му припаѓа на видот *Triticum monococcum* и откриено е во органската фракција од 2 мм на примерокот VT_S_05. Следниот примерок му припаѓа на фрагмент од школка на видот *Corylus avellana* од истата фракција, меѓутоа во примерокот VT_S_06. Последниот примерок се состои од јаглен кој доаѓа од фракцијата од 2 мм од најстариот примерок на контролната сонда VT_S_08.

За споредба на органски со неоргански компоненти, треба да се анализираат и двете фракции од сите примероци, што сè уште не е случај, па затоа е рано да се зборува за такви резултати и да се направат претпоставки. Во секој случај, сите анализирани примероци ги имаат и двете фракции (2 мм и 0,35 мм), освен примерокот VT_S_05, од кого што беа обработени само 2 мм.

Вкупниот број на досега откриените растителни остатоци изнесува околу 1880, меѓу кои примероците од јаглен го сочинуваат мнозинството со околу 1400 парчиња (сл. 12). Што се однесува до остатоците од семиња, плодови и други дијагностицирани делови, како што е плевата, нивниот број изнесува 493 примероци. Повеќето доаѓаат во форма на јагленисан материјал, но 39 минерализирани остатоци имаат присуство од 8% што е незанемарливо. Овие примероци може да бидат остатоци од присуство на измет. Некои примероци имаат голема густина на остатоците, при што најгуста е VT19_S_01 со повеќе од 40 макроостатоци на литар почва. Речиси сите примероци од контролната сонда дадоа повеќе од 50 растителни макроостатоци. За ваква прелиминарна фаза на истражување ова е ветувачки резултат, што покажува дека на локалитетот постојат добри услови на зачувување на органските остатоци.

сл. 13

Малиот број на органски остатоци добиени од СЕ 7 е очекуван, бидејќи обемот на двата примерока е околу половина литар. Примероците покажуваат различни пропорции на остатоци од различна природа. Поголемиот број имаат најголеми количини јаглен, кај некои доминираат остатоци поврзани со карполошки делови на растенијата, додека три примероци имаат значителни количества плева (околу 12–15%). Некои примероци содржат аморфни јагленосани органски остатоци, што потенцијално можат да бидат остатоци од храна што била подготвена пред да јагленоса. Сите овие разлики помеѓу примероците може да се должат на потеклото на примероците од различни контексти (куќа, огниште, надворешна област, итн.), но, исто така може да бидат последица на дијахрониски разлики, бидејќи сите примероци се земени од различни слоеви и според тоа не се истовремени.

Идентификувани се повеќе од 40 растителни видови, а повеќето припаѓаат на диви растенија. Најзастапен вид што припаѓа на култивираните растенија е еднозрнестата пченица, по која следи двозрната пченица. Исто така, има помало количество на јачмен и „нов вид“ на пченица. Повеќето од нив се потврдени во форма на зрна, но и како остатоци од плева. Примероците од СЕ 1 до СЕ 4 во контролната сонда имаат многу повеќе остатоци од житни култури отколку СЕ 5 и СЕ 6, кои се од постари фази на населбата. Ова може да укаже на тоа дека одгледувањето растенија било поприсутно во помладите периоди (регистралирани во контролната сонда), но ова треба дополнително да се тестира со анализа на преостанатите примероци.

Покрај култивирани житарки, добиени се и неколку семиња од мешунки (4 од леќа, 2 од грашок и едно семе од родот глушини). Исто така, многу други диви растенија се документирани, главно преку присуството на нивните семиња. Некои од нив се јадат и можеле да се соберат од дивината за да ги конзумираат неолитските луѓе, но нивното присуство на локалитетот, исто така, може да биде и по природен пат. Примери за вакви растенија присутни на Велушка Тумба се дивото просо, штирот (*Chenopodium album*), јагодата (*Fragaria* or *Potentilla* genus), капината (*Rubus* sp.), бозелот (*Sambucus* sp.) и лешникот (*Corylus avellana*). Документирани се и видови на плевел, како што е едногодишниот трескавец (*Schleranthus annuus*), којшто обично се наоѓа на обработливи површини и пасишта, но, исто така и некои растенија кои често растат во мочуришта, како што е остриката (*Carex* sp.).

Заклучок

Велушка Тумба претставува еден од епонимните локалитети во македонскиот неолит. Надалеку познат по својата специфична материјална култура, тој станува синоним за неолитот во Пелагонија, што во голема мера се темели на истражувањата во 1970-тите години, кога овој локалитет излезе во преден план. Иако оттогаш Велушка Тумба е истражувана во неколку наврати, сепак сознанијата се движеа околу традиционалните рамки на археологијата, истакнувајќи ги, пред сè, општите карактеристики на наодите, нивната културна атрибуција и обележјата на архитектонските остатоци. Поради својот специфичен и исклучително значаен карактер, овој локалитет заслужува многу потемелно внимание и негово мултидисциплинарно проучување. Од тие причини, во 2017 година се пристапи кон негово повторно истражување, но со примена на нови методи и технологии што ќе дадат многу повеќе податоци за настанувањето и развивањето на оваа неолитска населба, како и за карактерот на оние што живееле во неа. Новата ера на проучување започна во 2017 година со геомагнетно скенирање на делови од тумбата, што резултираше со прикажување на распоредот на дел од градбите во населбата. Потоа, во следните години, се продолжи со ревидирање на материјалот од првите ископувања со посебен акцент на сликаната керамика која функционира како репер за промените во рамките на заедницата што живеела на оваа тумба.

Во 2019 година, се започна и со првото истражување со примена на Харисовата матрица, проучувањето на наодите по контексти, како и со археоботанички и геоархеолошки анализи. Проектот се реализира меѓу Центарот за истражување на предисторијата, Завод и музеј – Битола, Универзитетот во Базел и Институтот Биосенс, а чијашто заемна соработка се оствари и на други локалитети. Иако помало по обем, ова истражување имаше за цел да ја разбере стратиграфијата на локалитетот преку детално студирање на западниот профил, притоа анализирајќи ги архитектурата и керамиката, како и органските остатоци и карактерот на земјата од секој регистриран слој. Ваквиот пристап даде одлични сознанија за повеќе аспекти на неолитската заедница и природната околина, што во голема мера ќе овозможи да се разберат општествените и стопанските процеси карактеристични за првите земјоделци во Пелагонија.

Се работеше на западниот профил, направен од сондата во 1970-тите години, а кој се освежи и се ревидира од здравицата до последните слоеви. За таа цел се направи и мала контролна сонда која овозможи увид во најраните хоризонти на населбата. На тој начин се регистрираа 31 слој и различни појави во нив (седименти, малтер, гареж и лепеж) документирани во 75 СЕ, што овозможува детален увид во сите стратиграфски елементи и доследно реконструирање на архитектонските активности и промени во доменот на материјалната култура. Според деталниот преглед на стратиграфијата, може да се заклучи дека неолитската населба е формирана врз мала природна тумба од песок, а во која се регистрирани 12 нивоа на градење. Овие архитектонски појави се дефинираа како градби, иако во некои случаи можеби станува збор и за обновување на веќе постојни објекти.

Резимирајќи го делот за архитектурата во евидентираните слоеви на Велушка Тумба, треба да се истакне дека таа била населба со особено интензивна архитектонска динамика. Освен во ретки случаи, во населбата постојано се надградувале нови објекти еден врз друг, без притоа да помине многу време. Ова го потврдуваат густината на подовите и слоевите од разурнат нивелиран лепеж и отсуството на седименти меѓу нив. Овој

процес започнува по Градбата 2 и станува особено интензивен по Градбата 4, кога архитектонските слоеви се многу тенки. Исклучок од оваа диманика има меѓу градбите 1 и 2, како и меѓу градбите 11 и 12, меѓу кои постојат дебели слоеви на седиментација како резултат на отсуство на градежни активности (барем во тој дел од населбата). Градбата 7, исто така, формирала дебел слој што може да е резултат на долготрајна седиментација по напуштањето на објектот или пак на присуството на масивни сидови што се урнале и формирале дебели пластови. Ова единствено може да се потврди со микроморфолошки анализи, како и со идно ископување на оваа градба во нејзиниот западен дел.

За разлика од другите неолитски локалитети во Пелагонија, но и пошироко во Македонија, на Велушка Тумба многу поретко гореле сидовите на градбите, и тоа особено во средните фази на населбата. Тоа значи дека тие многу помалку страдале во пожари или, пак, што е поверојатно, не се палеле намерно, како што е тоа случај со многу градби на Балканот. Оваа обредна практика на т.н. ритуално убивање на куќите, типична за балканските локалитети, на Велушка Тумба ретко се применувала или пак се изведувала во различни етапи од нејзиниот живот, бидејќи во првите и последните фази на населбата регистрирано е присуство на горен лепеж. Во контекст на обредните практики говори и материјалната култура пронајдена во архитектонските слоеви. Имено, бројот на предмети од керамика (садови, жртвеници, модели, кугли за праќа и фигурини) откриен во градбите е многу мал, а некои и воопшто ги нема. Тоа значи дека објектите биле чистени пред нивното напуштање и останувале само мал дел од остатоците на предметите, бидејќи ниту еден предмет не е најден во целост, или барем поголем дел од него.

Меѓутоа, ваквите општо предложенивидувања на неолитските куќи во неолитот на Балканот не значи дека биле обредни места или т.н. светилишта. Ниту еден од регистрираните објекти во западниот профил не укажува на тоа дека тие имале функција на светилишта, особено ако се земе предвид дека бројот на ритуални предмети е исклучително мал и откриен во различни слоеви. Од друга страна, и покрај тоа што беа регистрирани 12 градби, од кои 11 во должина од 6 метри, во ниту една не беа пронајдени инсталации од глина, освен во еден случај (печка). Интересно е тоа што во олку многу градби не се откриени печки, амбари, сандаци или огништа, карактеристични за многу неолитски локалитети. Тоа значи дека во делот каде што се работеше во 2019 година, односно во просторот на западниот профил, не биле поставувани вакви стопански структури, така што тие би можеле да се откријат во други сегменти од регистрираните градби, или пак воопшто да ги нема.

Исклучок претставува Градбата 2, во која е пронајдена мала печка, значително помала од другите што се откривани на неолитските тумби во Пелагонија. Со голема доза на внимателност треба да се разгледува и групацијата лепеж (СЕ 58) во Градбата 10, што е изолирана појава во оваа градба и може да претставува дел од значително оштетена печка, иако во моментот, поради оштетувањето, не постојат никакви индикации за калотата и подницата. Засега, со сигурност може да се има предвид само малата печка во Градбата 2, која е единствениот стопански објект регистриран во целата стратиграфија на западниот профил. Тука треба да се укаже на тоа дека и во претходните истражувања на Велушка Тумба не се откриени печки или други инсталации од глина, што наведува на тоа дека тие биле ретки структури во објектите и можеби повеќе се изработувале надвор од нив. Тоа, воедно, ја исклучува и можноста овие градби да се третираат и како работилници или објекти во кои се чувало и обработувало житото, како што е тоа случај со некои други локалитети во Пелагонија.

Што се однесува до материјалната култура, очекувано доминира керамиката додека моделите, жртвениците и теговите се поретки, а фигурините, печатите и куглите за праќа воопшто ги нема. Иако се пронајдоа 443 фрагменти од садови, сепак овој број и не е толку голем, бидејќи повеќето од нив се откриени во еродираната земја од профилот и можат да припаѓаат на различни контексти. Во слоевите од повеќето градби имаше многу малку фрагменти (освен во градбите 1, 9 и 10), што укажува на нивно чистење пред напуштањето, што била вообичаена практика и за други неолитски локалитети. Сепак, бројот на фрагменти овозможи да се направи увид во типологијата, технологијата и квантитативниот однос на садите од почетокот до крајот на населбата.

Статистичките анализи покажаа дека во пораните фази има помалку садови, меѓутоа меѓу нив доминира фината керамика, и тоа претежно паници со широко отворен и завиен венец и амфорести садови со долг врат, направени од прочистена глина и премачкани со црвена, сива и црна боја, која по печењето била полирана. Потоа, во следните етапи на населбата, повеќе се користат грнестите и амбалажните садови со просечна и груба фактура, не ретко со присуство на адитиви (претежно плева). Нивното декорирање е поретко, и тоа единствено со барботин нанесен во тенок слој, додека паниците и амфорестите садови се сликани со бели орнаменти, најчесто издолжени триаголници и тоа од најраните до најдоцните хоризонти на населбата. Бело сликаните орнаменти, како и континуитетот на форми во повеќето слоеви, укажува и на непрекинатите грнчарски традиции, иако има и новини во одредени етапи од керамичката продукција.

Меѓу наодите се открија неколку модели и жртвеници, што укажува на духовниот живот на популацијата во оваа населба, како и повеќе мелници кои, исто така, покрај практичната намена, содржат и симболички обележја. Имено, повеќето од нив се регистрирани во ист простор, но во различни куќи градени една врз друга. Тоа значи дека намерно биле оставани на исто место каде што веројатно во секоја нова градба се мелело житото. Исто така, повеќето од откриените мелци биле поставени во правецот исток-запад, што е уште еден показател за нивниот симболички карактер. Тоа покажува дека куќите функционираше како симболичка целина, особено ако се земат предвид нивното чистење и намерно спалување, што може да е случај и со некои од градбите на Велушка Тумба. Паралелно со археолошките истражувања се вршеа геоархеолошки и археоботанички анализи, кои посочија на помали населби до Велушка Тумба (или поплавување на нејзината периферија во пораните фази), како и консумирање на пченица, јачмен, грашак, леќа, јагоди, лешници, бозел и диво просо од страна на нејзините жители.

Во целина, мултидисциплинарниот пристап при овојгодишното проучување на Велушка Тумба даде увид во повеќе стопански и симболички сфери на населението што ја формирало оваа населба и генерациите што следеле по него. На тој начин се направиле првичната, но темелна реконструкција на одредени сфери од првите земјоделци во Пелагонискиот Регион, особено во доменот на архитектурата, грнчарството, исхраната, природната околина и природните процеси. Со оглед на тоа што се земаа многу примероци за геолошка и археоботаничка анализа, допрва следуваат уште подетални податоци за стопанството и одредени активности што влијаеле врз формирањето и развојот на населбата. Дотолку повеќе што во 2020 година се изведе археолошка кампања во која се изврши и ископување во просторот пред западниот профил, односно во најраните слоеви на локалитетот (Наумов и др. 2020). Тоа даде уште подетални информации за архитектурата, материјалната култура, исхраната и климатските процеси пред формирањето на населбата и во текот на нејзиниот динамичен живот.

Благодарност: Авторите им се заблагодаруваат на Мери Стојанова, Антонио Стојановски, Никола Христовски, Стево Петров, Зора Петрова, Стево Митревски и Крсте Кочов за соработката и помошта при истражувањето на Велушка Тумба во 2019 година.

Библиографија

кирилична

Китаноски, Б. 1989. Врбјанска Чука. *Arheološki pregled* 28: 47–48.

Китаноски, Б., Симоска, Д., и Тодоровиќ, Ј. 1978. Нови археолошки истражувања на населбата Чука во Тополчани кај Прилеп. *Macedoniae Acta Archaeologica* 4: 9–32.

Миткоски, А. 2005. Врбјанска Чука кај селото Славеј, Прилепско. *Зборник на Музеј на Македонија* (археологија) 2: 33–46.

Наумов, Г. и Томаж, А. 2015. Археолошки ископувања на неолитскиот локалитет „Школска Тумба“ во Могила. *Патримониум* 13: 67–96.

Наумов, Г. и Гулевска, Ј. Археолошко истражување на Велушка Тумба во 2020 година. *Патримониум* 18: 12–34.

Наумов, Г.; Миткоски, А.; Мургоски, А.; Бенеш, Ј.; Милевски, Ѓ.; Пшибила, М.; Комаркова, В.; Вихронова, М. и Стоимановски, И. 2016. Истражување на Врбјанска Чука кај Славеј - 2016. *Патримониум* 14: 13–42.

Наумов, Г.; Миткоски, А.; Талевски, Х.; Мургоски, А.; Думурџанов, Н.; Бенеш, Ј.; Живаљевиќ, И.; Пендик, Ј.; Стојаноски, С.; Хибаха, Х.; Мазуко, Н.; Хафнер, А.; Зидат, С.; Димитриевиќ, В.; Стефановиќ, С.; Будилова, К.; Вихронова, М.; Мајеровичова, Т. и Бумерл, Ј. 2018. Истражување на локалитетот Врбјанска Чука во 2017 година. *Balkanoslavica* 47 (1): 253–285.

Санев, В. 1994. *Младо камено време*. Во Археолошка карта на Република Македонија том I: 26–42. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Санев, В. 1995. Неолитот и неолитските култури во Македонија. Во *Цивилизации на почвата на Македонија. Прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија*, книга 2: 21–46. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Санев, В. и Симоска, Д. 1983. *Неолитските населби Велушка Тумба и Голема Тумба кај село Трн во развитокот на првите земјоделски заедници во Централна Пелагонија* – непубликуван извештај. Битола: Завод за заштита на спомениците на културата.

Симоска, Д. 1986. Велушка Тумба, неолитска населба. *Arheološki Pregled* 26: 48.

Симоска, Д. и Кузман, П. 1990. Тумба Оптичари. *Arheološki Pregled* 30: 63–66.

Симоска, Д. и Санев, В. 1975. Неолитска населба Велушка тумба кај Битола. *Macedoniae Acta Archaeologica* 1: 25–85.

Симоска, Д. и Санев, В. 1976. *Праисторија во Централна Пелагонија*. Битола: Народен музеј Битола.

Симоска, Д. и Санев, В. 1977. Неолитска населба на Мала Тумба кај село Трн, Битола. *Macedoniae Acta Archaeologica* 3: 215–237.

Симоска, Д., Китаноски, Б. и Тодоровиќ, Ј. 1979. Неолитска населба во село Могила кај Битола. *Macedoniae Acta Archaeologica* 5: 9–30.

Темелкоски, Д. и Миткоски, А. 2005. Типови неолитски жртвеници во праисториската збирка на Заводот и музеј – Прилеп. *Зборник на Музејот на Македонија* 2 (археологија): 47–56.

Фиданоски, Љ. 2009. Производство на керамички садови. Во Наумов, Г.; Фиданоски, Т.; Толески, И. и Ивковска, А. *Неолитските заедници во Македонија*: 109–153. Данте: Скопје.

Фиданоски, Љ. и Томаж, А. 2010. Под житните полиња: археолошки истражувања на неолитскиот локалитет Церје – Говрлево. *Македонско наследство* 36–37: 61–72.

латинична

Veen van der, M. and Fieller, N. 1982. Sampling seeds. *Journal of Archaeological Sciences* 9: 287–298.

Garašanin, M. 1979. Centralnobalkanska zona. In Benac, A. (ed.), *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja II, Neolitsko doba*: 79–212. Sarajevo: Akademija nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine.

Grbić, M.; Mačkić P.; Nadj Š.; Simoska D. and Stalio B. 1960. *Porodin: kasno-neolitsko naselje na Tumbi kod Bitolja*. Bitolj: Narodni muzej Bitolj i Arheološki institut – Beograd.

Dumurdzanov, N.; Serafimovski, T. and Burchfiel, B. C. 2004. *Evolution of Neogene-Pleistocene Basins of Macedonia. Digital Map and Chart Series 1 (Accompanying notes)*. Boulder: Geological Society of America.

Kenward, H. K.; Hall, A. R. and Jones, A. K. C., 1980. A tested set of techniques for the extraction of plant and animal macrofossils from waterlogged archaeological deposits. *Science and Archaeology* 22: 3–15.

Kreuz, A. and Schäfer, E. 2002. A new archaeobotanical database program. *Vegetation History and Archaeobotany* 11: 177–179.

Naumov, G. 2010. Symmetry analysis of Neolithic painted pottery from Republic of Macedonia. In Biro – Katalin, T. (ed.), *Data Management and Mathematical Methods in Archaeology. Archaeologia e Calcolatori* 21: 255–274. Roma: Dipartimento Patrimonio Culturale.

Naumov, G.; Mitkoski, A. and Talevski, H. 2018. Excavation Season in 2018 at Vrbjanska Čuka tell in Pelagonia. In Fidanoski, Lj. and Naumov, G. (eds.), *Neolithic in Macedonia: Challenges for New Discoveries*: 35–55. Skopje: Center for Prehistoric Research.

Naumov, G.; Mitkoski, A.; Talevski, H.; Anvari, J.; Przybila, M.; Stojanovski, D.; Antolín, F.; Sabanov, A.; Živaljević, I.; Dimitrijević, V.; Gibaja, J.; Mazzucco, N.; Milevski, G.; Dumurdzanov, N.; Pendić, J.; Blažeska, Z. and Stefanović, S. *in press*. Early Neolithic tell of Vrbjanska Čuka in Pelagonia. *Praehistorische Zeitschrift*.
Penezić, K. 2020. (Geo)archaeological drilling – Methods and Possibilities. In Vitezović, S.; Šarić, K. and Antonović, D. (eds.), *Current interdisciplinary studies in technology in the archaeology of the South-East Europe, Conference proceedings of the First meeting of the Section for Archaeometry, Archaeotechnology, Geoarchaeology and Experimental Archaeology of the Serbian Archaeological Society*: 70–75. Belgrade: Serbian Archaeological Society.

Stojanova Kanzurova, E. 2017. Chronological and cultural character of Veluška Tumba, Bitola, Village of Porodin, in the Early and Middle Neolithic of Velušina-Porodin group. In Rujak, Z.; Sekulov, V. and Cvetanov, D. (eds.), *Acta Musei Tiberiopolitani* 2: 45–53. Strumica: NI Institute for protection of cultural monuments and Museum Strumica.

Илустрации

Сл. 1 Карта со позиција на локалитетот Велушка Тумба кај Породин и фотографија на тумбата од запад (фотографија: Г. Наумов).

Сл. 2 Западниот профил на локалитетот Велушка Тумба по расчистувањето (фотографија: Г. Наумов).

Сл. 3 Графички приказ на стратиграфијата на локалитетот преку Харисова матрица (графикон: Г. Наумов).

Сл. 4 Графички приказ на стратиграфијата на локалитетот во кого се означени обележјата на стратиграфските единици и нивната припадност во градбите (графикон: Г. Наумов).

Сл. 5 Мала печка во слоевите на Градба 2 (фотографија: Г. Наумов).

Сл. 6 Керамички предмети од различни стратиграфски единици на Западниот профил: 1. тег; 2. нога од зооморфен жртвеник; 3. нога од сад; 4. апликација од жртвеник-куќа; 5. фрагмент од антропоморфен модел на куќа (фотографија: Г. Наумов).

Сл. 7 Садови со фина фактура од различни стратиграфски единици на Западниот профил (цртежи: Ј. Гулевска, А. Стојановски и Н. Христовски; фото и обработка: Г. Наумов).

Сл. 8 Садови со бело сликана декорација од различни стратиграфски единици на Западниот профил (цртежи: Г. Наумов).

Сл. 9 Позиција на камени мелници во различни градби (фотографија: Г. Наумов).

Сл. 10 Позиции на бушења за георхеолошки анализи во рамки на Велушка Тумба и околу неа (фотографија: К. Пенезиќ).

Сл. 11 Графички приказ на содржината во бушотината VT 19/12 (цртеж: К. Пенезиќ).

Сл. 12 Графички приказ на количината органски материјали откриени при археоботанички анализи на примероците од контролната сонда (графикон: Ф. Антолин).

Сл. 13 Селекција на остатоци од семиња и плодови откриени на Велушка Тумба: а) *Hordeum vulgare* var. *vulgare* (лушпест јачмен), б) *Hordeum vulgare* var. *nudum* (гол јачмен), в) *Triticum monococcum* (еднозрна пченица), д) *Triticum dicoccum* (двозрна пченица), е) *Triticum* cf. *timopheevi* (Зандури пченица), ф) *Scleranthus annuus* (едногодишен трескавец). Конкреции се присутни на многу микро остатоци од откриените гламјосани растенија (фотографија: Р. Сотерас).

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

903.4(497.7)"634"(082)

903.4(497)"634"(082)

902.2"634"Симоска, Д.(082)

НЕОЛИТОТ во Македонија : во чест на Драгица Симоска / [уредници Љубо Фиданоски, Гоце Наумов]. - Скопје : Центар за истражување на предисторијата = Скопје : Center for prehistoric research, 2020 = Скопје. - 224 стр. : илустр. ; 30 см

Трудови на мак. и англ. јазик. - Фусноти кон текстот. - Предговор / Гоце Наумов, Љубо Фиданоски: стр. 5-6. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-65967-7-4

а) Симоска, Драгица, 1931-2018 -- Зборници б) Неолитски населби -- Археолошки наоди -- Македонија -- Зборници в) Неолитски населби -- Археолошки наоди -- Балкан -- Зборници

COBISS.MK-ID 52807429

Зборникот пред Вас е резултат од конференцијата *Неолитот во Македонија V* што се одржа во 2019 година во чест на доајенот на неолитската археологија во Македонија, Драгица Симоска, чија улога во откривањето и проучувањето на голем број предисториски локалитети, особено во Пелагонија, е клучна за сите идни генерации кои ќе се интересираат за овој простор и период. Резултатите од многубројните истражувања на наведениот регион од *Лавицата од Пелагонија* најнепосредно можат да се видат преку, веројатно, најавтентичната неолитска култура на Балканот, Велушина-Породин. Како дел од следните генерации, должни сме да ја искажеме нашата почит кон неа преку ова издание во кое се вклучени повеќе трудови чија тематика ги надминува вообичаените рамки на археолошката граѓа. Во тој контекст на ова место се вклучени современи и интердисциплинарни размислувања за пелагонискиот амбиент, локалитети и материјална култура од овој исклучителен простор, неговото соседство, нови проучувања и видувања на одредени артефакти и хронолошки системи од Македонија и пошироко. Оттаму, сметаме дека едно вакво издание е најсоодветниот начин за одржување на споменот на Драгица Симоска.

